

Christian Kalkar.

I Anledning af Pastor *Niels Bundgaards* Biografi.

Af **Lorenz Bergmann.**

Sognepræst *Niels Bundgaard* i Ejning, Viborg Stift, som fra 1931 har været Medlem af Bestyrelsen for Det danske Missionsselskab (D. M. S.), har gjort sig fortjent ved et flittigt missionshistorisk Forfatterskab. Af en stort anlagt Fremstilling af »*D. M. S.s Historie*« er der udkommet 2. Bind (I om Missionsmenigheden i Danmark. 1935. 396 S. — II om Tamulmissionen. 1942. 422 S.). Forhaabentlig vil dette dygtige Arbejde blive afsluttet med et 3die Bind om D. M. S. Mission i Kina, som jo nu er naaet til et foreløbigt Hvildepunkt. Desuden har han bl. a. udgivet en kortfattet Fremstilling af D. M. S. Historie (1932. 126 S.) og en Bog om »D. M. S. i Dag« (1949. 174 S.).

Hans sidste Skrift handler om »*Dr. Christian Kalkars Betydning for dansk Kirkeliv og Missionsvirksomhed*« (1951. 365 S. Gads Forlag. Teologiske Studier. Nr. 12)¹.

Som Pastor Bundgaard skriver i sit Forord, kommer Kalkar selvfølgelig ikke paa Linie med Grundtvig og Kierkegaard, Mynster, Martensen og Vilh. Beck [jeg tilføjer i denne Række: D. G. Monrad], men maa nævnes Side om Side med Mænd som Biskopperne Laub, Brammer, Bundgaard, Engelstoft, Fog og Skat Rørdam, samt Præsterne P. A. Fenger og Ferdinand Fenger, H. C. og Peter Rørdam, Birkedal og Fr. Hammerich, [Blædel], Frimodt og Jens Vahl. »Med sin rige Begavelse, sin omfattende Viden og store Energi fyldte Kalkar en betydelig Plads i den danske Kirkes Liv, da han gennem et langt Liv kom til at deltage

¹) Alle Henvisninger i det følgende blot mod p. og Sidetal gælder dette Værk.

i en Række Forhandlinger om danske Kirkeforhold, skrive en Række større og mindre Bøger og være praktisk virksom i dansk Kirkeliv, her skal først og fremmest nævnes Kirkens udadgaaende Virksomhed blandt Hedningerne. Derfor er det fortjenstfuldt, at Pastor Bundgaard har villet give en udførlig, videnskabelig Fremstilling af Kalkars Liv og Virksomhed paa Baggrund af den Tid, i hvilken han levede.

Den foreliggende Biografi er et flittigt Arbejde. Forf. er fuldt fortrolig med Kalkars mange Skrifter, Afhandlinger og Bladartikler og med de Udtalelser, som fremkaldte disse eller fremkaldtes ved dem. Adskilligt værdifuldt Stof har han fremdraget fra *utrykte* Kilder: D. M. S. Bestyrelsesprotokoller, Kalkars Journaler med hans Prædikenoptegnelser, samt hans Brevveksling med Sønnen, Otto Kalkar, med Professor Jens Møller og Biskop Mynster. Naar man hører om »en større Brevveksling med Jens Møller« (p. 23) og om, at »der blev vekslet mange Breve mellem Kalkar og Mynster« (p. 21. 125), rejser det Spørgsmaal sig uvilkaarligt hos den, der ikke har haft Lejlighed til at arbejde med dette utrykte Materiale, om det nu ogsaa er blevet udnyttet fuldt ud — et Spørgsmaal, som for det *trykte* Materiales Vedkommende paa flere Punkter maa besvares benægtende.

Først nogle Bemærkninger om Enkeltheder. Bogen er gennemgaaende klart skrevet; men Fremstillingen mangler paa adskillige Steder en sidste Afpudsning. *Sproget* er ofte tungt, med mange unødvendige Gentagelser af det samme Ord, f. Eks. p. 199 L. 16—19, hvor Ordet »Mødet« gentages 4 Gange¹. p. 222 nævnes Gützlauffs Navn 10 Gange; i ethvert Tilfælde de 6 Gange kunde man nøjes med det personlige Pronomen: han. I Gengivelsen af de mange Citater er der af og til smaa Unøjagtigheder. Et enkelt Sted er der udfaldet en Linie, hvorved Sætningen har faaet den modsatte Mening. »Aaret 1848 — skriver Kalkar² — dan-

¹) Jfr. p. 8. L. 3—4; p. 254. L. 5 f. n. — L. 2 f. n.

²) TT. (Theologisk Tidsskr.). 1877. S. 417—418.

ner Grænseskjellet mellem [den gamle og den nye Tid; Aaret 1864 Grænseskjellet mellem] en frisk og frodig Opvækkelse af Folkelivet hos os og en Tilstand, der baade udad og indad til kun kan vække sørgelige Tanker«. Ordene i [] er udfaldet hos Bundgaard (p. 134), der derefter med Urette tillægger Kalkar den Mening, at Tilbagegangen ikke begyndte 1864, men 1848. — p. 260 L. 3—11 er ikke, som Fremstillingen giver Indtryk af, et originalt Ord af Kalkar, men et Citat af Warnecks »Missionsstunden«, som Kalkar anfører i sin Anmeldelse af Bogen¹. Ved Bogtitlerne i Anmærkningerne savner man i Almindelighed Aarstal. Ved Omtalen af tyske Teologer som Gesenius, Ewald, Dorner o. a. burde der have været henvist til Artiklerne i »Realenc.«, og ikke blot til »Kirke-Leksikon for Norden«.

Omtalen af den kirkelige og teologiske Baggrund er ofte for ukritisk over for overleverede Synsmaader. Saaledes naar det hedder, at Mynster blev Kirkens første Mand som Sjællands Biskop, medens Grundtvig »naaede at blive Præst ved en lille Stiftelse for gamle Koner« (p. 89). Og saa er Sandheden dog den, at Grundtvig selv har betegnet Embedet ved Vartov som »den eneste Krog i Statskirken, hvor jeg som kristelig oplyst Præst kunde udholde Stillingen, saa længe det skulde være, fordi jeg der ikke lettelig kunde finde mig tvungen til noget, der stred mod min Samvittighed«. Stiftelsens gamle Mænd og Koner udgjorde jo hele Sognet, og i øvrigt kunde han betjene, hvem der ønskede det, med de kirkelige Handlinger².

Som det har været almindeligt i kirkeligt-konservative Kredse, er Pastor Bundgaard meget rundhaandet med at anvende Betegnelsen »*Rationalister*« om Teologer i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, f. Eks. Biskopperne Fr. Münter, P. E. Müller og Nicolai Faber, samt Stiftprovsterne Stephan

¹) TT. 1879. S. 184.

²) »Kirke-Speil«. 1871 (Udv. Skrifter ved Begtrup. X. 1909. S. 359). Jfr. »Aabent Vennebrev til en Engelsk Præst«. 1839 (Udv. Skr. VIII. S. 201).

Tetens og Jens Paludan Müller (p. 88. 44—45). Han er heller ikke (p. 89—90) klar over, at »Kirkens Gjenmæle» mere er rettet mod Skriftprincippet end mod Clausens (formentlige) Rationalisme¹, ligesom han heller ikke har Ret i, at Clausen først i 1836 skulde have faaet Øje for Luthers store Personlighed (p. 188)².

Min Hovedindvending mod Skriftet er, at tre saa vigtige Punkter som (1.) *Kalkars teologiske Standpunkt og Bibelsyn*, (2.) *hans missionshistoriske Forfatterskabs Fortrin og Mangler*, (3.) *hans Missionssyn* — ikke forekommer mig at have faaet en fyldestgørende Behandling.

I den følgende Oversigt over Kalkars Liv og Virksomhed vil jeg derfor gaa særligt ind paa disse tre Punkter og derimod nøjes med en kort Omtale af alt det, som Pastor Bundgaard har behandlet paa en væsentlig fyldestgørende Maade — særlig Ydersiden af Kalkars Liv og Virksomhed.

I. Kalkars Ungdom. 1802—1827

(p. 7—27).

Kalkar var født 27. November 1802 i Stockholm, hvor hans Fader var Rabbiner. Han blev senere forflyttet til Westphalen, hvor han døde 1812. Sønnen kom da i Huset hos Prokurator i Hof- og Stadsretten i København, *Moses Delbanco*, der var gift med hans ældre Søster, Beate. 1819 blev han Student fra Borgerdydskolen i København. Han begyndte at studere Jura, men 1823 lod han sig døbe af *J. P. Mynster* og studerede derefter Teologi. Den af hans teologiske Lærere, som fik størst Betydning for ham, var Professor *Jens Møller*, hvem han senere betegnede som »en herlig Universitetslærer, der har virket kraftig til christelig Religiøsitetens Oplivelse»³. 1826 blev han Kandidat og 1827 Adjunkt ved Kathedralskolen i Odense.

¹) L. Bergmann i Kh. S. 6. R. V. S. 314—322. 326—328.

²) Sst. S. 358—359.

³) »Christelig Kirke-Tidende«. 1832. S. 12.

Naturligvis har Pastor Bundgaard i dette Afsnit ikke kunnet undgaa at komme ind paa Spørgsmaalet om *Jødernes Stilling paa den Tid*. Vi hører da ogsaa om den tyske »Oplysnings« og den franske Revolutions Betydning for Jødernes Frigørelse, om Frederik VI's Anordning af 29. Marts 1814, hvorved Jøderne i Danmark fik Næringsfrihed, medens de først ved Grundloven 1849 fik fuld Ligeberettigelse med andre Borgere — endvidere om de danske Reformjødernes særlige Holdning overfor Kirken. »Naar baade den kristne og den jødiske Menighed var præget af Rationalismens Interesse for Oplysning og Moral, blev Forskellen ikke saa stor, saa Overgangen fra Jødedom til Kristendom lettedes meget« (p. 16—17)¹. Alligevel skete Kalkars Overgang ikke uden »mange indvortes Kampe«².

Alle disse Forhold omtales rigtigt, men efter mit Skøn alt for kortfattet. Fremstillingen kunde være blevet mere levende ved en Anførelse af forskellige karakteristiske Træk, som jeg derfor gerne havde set medtaget. Saaledes Skildringen af Kalkars Fader i den af *Josef Fischer*³ gængivne Nekrolog fra et jødisk Tidsskrift i Westphalen. Det hedder her om »den uforglemmelige Kalkar«: »Han var et af de ædleste Mennesker i Ordets fulde Betydning... Hans ægte Religiositet, forenet med en fornuftig liberal Tænkemaade, hans Kundskaber, især hans vidtfavnende Indsigt i Hebraisk og den jødiske Teologi, hans ihærdige Bestræbelser for at uddanne sig i andre videnskabelige Fag og udvide Omraadet for sin Viden, hans alvorlige Iver for at bidrage, hvad han formaaede, til sine Trosfællers Forædling, især Ungdommens, hans frimodige Vis at tale paa, saa snart det gjaldt Sandhedens, Religionens og Menneske-

¹) Dette fremhævede Biskop *Fog* ogsaa i sin Tale ved Kalkars Begravelse (Til Minde om C. A. H. Kalkar. Udg. af H. F. Rørdam. 1886. S. 11—12).

²) Saaledes i Selvbiografien i Universitetets Festskrift ved Jubelfesten 1836 (Acta Solennia. S. 51). Jfr. p. 11. 19—20. 22.

³) Simon Isac Kalkar og hans Slægt. 1917. S. 33—34.

hedens Sag — alle disse Egenskaber har i høj Grad erhvervet ham Agtelse... Med en eksempelløs Taalmodighed, med en from og tryk Hengivenhed i den algode himmelske Faders Vilje bar han sine store Lidelser, af hvilke han blev hjemsøgt i en Sygdom, der varede 13 Uger. Stolende fast paa Religionens lyksaliggørende Lære og paa et hinsidigt, mere fuldkomment og bedre Liv, saa han med en Ro, som kun opnaas af de gudfrygtige, den sig nærmende Død i Møde, og ved fuld Bevidsthed skiltes han blidt og mildt fra denne Jord for hinsides i den evige Tilværelses og Hviles Egne at høste de skønne Frugter af sin herlige Udsæd hernede.« — Han har aabenbart været en sympatetisk Repræsentant for Oplysningstidens Reformjødedom.

Det samme gælder *Moses Delbanco*, i hvis Hus Kalkar blev opdraget. I sin Mindetale over denne Svoger¹ siger Kalkar bl.a., at Delbanco havde et tungt Sind, hvilket formentlig maa sættes i Forbindelse med »den Retning, som hans religiøse Overbevisning havde faaet i de Dage, da det positive i Religionen afblegedes mere og mere, og Moralloven mentes at kunne træde i Troens Sted; han kunde ikke ret af Hjertet kaste al sin Sorg paa Gud, fordi den sønlige Fortrøstning, i hvilken Sjælen først finder Hvile, manglede ham... Dog fortjener det at fremhæves, at fra det Øjeblik af, da hans sidste Sygdom mindede ham om Afskeden fra Verden, svandt hin Uro og Bekymring ganske fra ham og gav Plads for en mild og venlig Resignation, for en stille Fortrøstning til Guds Omsorg, hvilken vi vilde kalde den gode Bevidstheds Løn... Fremfor alt fremlyste hans Religiositet af den Sikkerhed, med hvilken han i Troen haabede paa Udødelighed, paa det evige Liv og den kommende Salighed; ogsaa derved bandt han sin Sjæl fast til Gud; han kunde ligesom opvarmes ved Tanken om det evige Liv.«

¹) Mindeblade om Cancelliraad og Landsoverretsprokurator M. Delbanco. 1848 — aftrykt i H. P. Selmer: Nekrologiske Samlinger. I. 1848—49. S. 458—468.

Disse »Mindeblade« nævner ogsaa, at Delbanco gerne hørte Münter¹ og Martensen, og at han lod sine Børn døbe, om end han selv blev i det mosaiske Samfund. Grunden hertil har han forklaret i et smukt Brev til sine Børn ²²/₂ 1847: Han har hverken kunnet godkende de mosaiske Ceremonilove eller den kristne Religions Dogmer. Derfor har han foretrukket at blive i det mosaiske Trossamfund, som han fra Fødselen tilhørte, og søgt at vise, at man, ogsaa uden at være traadt ud af det, kan være en god Borger og en duelig og retsindig Embedsmand. Men da han i Hjemmet daglig overtraadte Moselovens Forskrifter, har han anset det for rigtigt at lade sine Børn døbe i den barnlige Alder, for at de lettere skulde kunne tilegne sig den kristne Tro. Han slutter med Ordene: »Men det ved jeg, at I alle med mig levende tror paa en algod, alvidende og alretfærdig Gud, til hvis Naade jeg, idet jeg tager Afsked med eder, anbefaler eder. Hans Bud følge I stedse, og Han, den himmelske Fader, bevare eder stedse for alt ondt! Amen!«².

Derfor hører vi heller ikke det mindste om, at den unge Kalkars Daab forstyrrede hans gode Forhold til Delbancos Hjem, hvor hans Søster, Beate Delbanco, lige til sin Død (1859) vedblev at tilhøre Jødedommen. I sin Tale over hende³ fremhævede Kalkar hendes Hjertes rige Kærlighed, og »Kærlighed skal skjule alle vore Synders Mangfoldighed« (Ordspr. 10,12).

Førende Kirkemænd som *N. E. Balle*, *Fr. Münter*, *P. E. Müller* og *J. P. Mynster* stillede sig ogsaa venligt overfor Jøderne (p. 17) — i velgørende Modsætning til det pøbel-

¹) Nekrol. Saml. S. 467. Bundgaard skriver (p. 10. 18) urigtigt Mynster for Münter. Derimod fortæller »Mindebladene« (anf. St.), at Delbanco kort før sin Død forærede sine kære i Nytaarsgave Mynsters Prædikener fra 1847.

²) Mindeblade, ogsaa aftrykt i Julius Salomon: Bidrag til Dansk-Jødisk Historie 1820—1845. 1918. S. 33—36.

³) Beate Delbanco. Den 12te August 1859. Ved Graven af Chr. H. Kalkar.

agtige Jødehad, som endnu herskede i vide Kredse, særlig i de laveste Samfundsklasser, og som gav sig Udslag i den saakaldte »Jødefejde«, baade »den litterære Jødefejde« i 1813 og »den korporlige« i 1819. Den første blev udkæmpet med Avisartikler og Piecer¹, den anden med Knipler og Sten.

Blandt Jødernes Angribere i 1813 var *Thomas Thaarup*, hvis Oversættelse af *Fr. Buchholtz'* Skrift »Moses und Jesus« gav Anledning til Striden, endvidere *Otto Horrebow* og *Christian Bastholm*. Blandt deres Forsvarere var *Baggesen* og *Steen Blicher* samt Jøderne *C. N. David* og *M. L. Nathanson*. Med stor Klarhed peger *Blicher* paa det afgørende Synspunkt: »Jo bedre de ere behandlede, jo bedre ere de. Hvor Fanatisme, Fordomme, gammel Slendrian har mishandlet dem, der ere de — hvad Uretfærdigheden har gjort dem til — fattige, egennyttige, falske, feige, med andre Ord: De have Slavesind, fordi de ere behandlede som Slaver; men jeg paastaaer, at de ikke ere saaledes i Danmark, og dette Exempel viser, hvormeget der blot i tyve Aar kan udrettes med dem. Kunne de i tyve Aar gaa saa mærkeligt fremad, da er det aabenbart, at det ikke er deres, men Regjeringernes Skyld, om de i atten hundrede Aar have staaet stille. Overalt gielder det samme om dem, som om hele Nationer: Jo bedre Regjering, jo bedre Folk; jeg tør lægge til: Jo bedre Folk, jo bedre Jøder².«

p. 18 Anm. 42 finder man en Henvisning til Mynsters Kirkelige Leilighedstaler. I. 1854. S. 225—234; men der er intet i Teksten, som denne Anmærkning knytter sig til. Det drejer sig om *Mynsters Prædiken* i Frue Kirke, Søndagen efter »den korporlige Jødefejde« i 1819. Pastor Bundgaard synes i sine Optegnelser at have haft en Henvisning til denne Prædiken, som ikke nævnes i den trykte Bog.

¹) En god Oversigt giver Villads Christensen i »Museum«. 1890. S. 129—168. En Del af de vigtigste Aktstykker er aftrykt i Skriftet »Jøderne som danske Borgere«. 1897.

²) Jøderne som danske Borgere. S. 37.

Da denne Prædiken næppe er kendt af mange nulevende, og da den baade i Form og Indhold er betegnende for Mynsters Forkyndelse, og da Jødespørgsmaalet desværre stadig er aktuelt i mange Lande, vil det være rimeligt at gengive det væsentlige af den.

Om de frastødende Udslag af de laveste Samfundsklassers gamle Had til Jøderne siger *Mynster*: »Hvo kan glemme de Optrin, han har seet, de Skrig, der lode i hans Øre... det sørgelige, oprørende, modbydelige Syn, naar han gik i vor Stad, som ingen fiendtlig Vold havde angrebet, og dog allevegne saae Ødelæggelsens Spor, som om Fiender havde hærget?« »Tænker Eder hen i Deres Sted, hvilke Forfølgelsen først gjelde... Vare de da ikke Mennesker som I? Var der i Deres Huse Ingen, som kunde skielve? Vare der i Deres Huse ingen frugtsommelige Quinder, ingen Spæde, hvilke De betragte med samme Ømhed som I Eders? Vare der i Deres Huse ingen Syge, ingen Døende, hvis Ro saa voldsomt, saa grusomt blev forstyrret? Og dette — I Stadens retsindige, hæderlige Borgere! Dette skulde I ikke ville forhindre? Skulle da disse flygte bort fra Huus og Hiem, søge Tilflugt i fierne Lande — dersom der ellers endnu er et Tilflugtssted, hvor Forfølgelsen ei skal naae dem, som ikke mod deres Overbeviisning ville fornægte deres Fædres Tro, ville bekiende en anden, som ikke er i deres Hierter... Hvad mig betræffer, da mener jeg ikke, som nu de Fleste, at det er ligegyldigt, hvad et Menneske troer... men jeg har kiendt Mangen — og I have kiendt det med mig — Mangen blandt dem, der ikke havde samme Tro med os, som ved Retsindighed, ved sand Barmhiertighed fortiente Agtelse hos Alle, der skionne, hvad der er agtværdigt; Mangen, med hvem jeg hellere end med Tusinde af dem, der kalde sig Christne, men i hvis Bryst ingen christelig Følelse er, vilde have min Deel hos den Gud, som ikke anseer Personer, men for hvem hver den, som frygter ham og gjør Retfærdighed, er behagelig, af hvad Folk han end er (Ap. Gern. 10,34—35).« Til sidst vender

han sig i Bøn til denne Gud, der er Menneskenes Fader og Fredens Æphav, og uden hvem vi intet formaae: »Lad ogsaa iblandt os Sandhed, Ret og Kierlighed seire, at vi maae leve tilsammen i din Frygt og søge hverandres Bedste!¹«

Naar man betænker, at Biskop *Martensen* to Menneskealdre senere betegnede det som et Misgreb, at man havde givet Jøderne de samme politiske Rettigheder som Landets egne Børn, medens de kun burde behandles som Gæster², maa man glæde sig over, at det var Mynsters og ikke Martensens Opfattelse, der trængte igennem i den danske Kirke og under den tyske Besættelse bestemte dens Holdning overfor Tyskernes Aktion mod Jøderne³.

p. 14 nævnes, at Frederik IV 1728 udstedte et Paabud om, at Jøderne skulde møde i Vajsenhuskirken i København for at høre en kristelig Prædiken. Fremstillingen kunde give det Indtryk, at saadanne *Tvangsprædikener* var noget ganske enestaaende. Men det modsatte er Tilfældet. Allerede i Middelalderen hører vi gentagne Gange om paa- budte Omvendelsesprædikener; særlig anvendtes Dominikanerne som Prædikanter⁴. Lignende Paabud udstedte flere Paver efter Reformationen⁵, og saadanne Jødeprædikener blev snart almindelige ogsaa i protestantiske Lande. Her blev Tanken først fremsat af *Bucer* i en Betænkning

¹) Kirkelige Leiligheds-Taler. I. S. 226—227. 232—234. Prædikenen er ogsaa aftrykt i »Jøderne som danske Borgere«. S. 144—156. — Lignende Spektakler som i 1819 fandt Sted i 1830, da Grundstenen blev lagt til Synagogen i Krystalgade (Julius Salomon: Bidrag til dansk-jødisk Historie 1820—1845. S. 17—18).

²) Den sociale Ethik. 1878. S. 133. *D. G. Monrads* energiske Protest i »Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik. 1878« blev atter fremdraget under Besættelsen (Kh. S. 6. R. V. S. 113—114).

³) H. Sandbæk og N. J. Rald: Den danske Kirke under Besættelsen. 1945. S. 21—22. 52—53. 100—112.

⁴) Dominikaneren Pablo i Aragonien efter 1263 (F. Heman: Geschichte des jüdischen Volkes. 21927. S. 144—148). Lignende Paabud i England 1280 og i Castilien i Begyndelsen af det 15. Aarh. (Sst. S. 200. 164).

⁵) F. Eks. Pius V (1566—72) og Gregor XIII (1572—85). Sst. S. 222—223.

til Philipp af Hessen 1539¹. Det ligger nær at antage, at den tidligere Dominikanermunk, Martin Bucer, har overtaget denne Idé fra sin katolske Fortid. I det 17. Aarhundrede var der flere evangeliske Fyrster i Tyskland, som paabød deres jødiske Undersaatter at overvære kristelige Prædikener. Det fortælles, at de ofte stoppede Vat eller Bomuld i Ørerne; i ethvert Tilfælde lukkede de Hjerterne for en saadan paatvunget Forkyndelse². Ogsaa Speners Lærer, Professor *Dannhauer* i Strassburg, anbefalede saadanne Tvangsprædikener³, og det samme gjorde *Spener* en Tid lang⁴, men senere ændrede han sin Opfattelse⁵, af Frygt for, at Resultatet kun vilde blive, at Jøderne vilde blive fyldt med endnu større Bitterhed mod Kristendommen.

I Danmark havde *Jesper Brochmand* udtalt sig for, at det skulde paalægges Jøderne at høre kristelige Prædikener⁶, saa *Frederik IV's* Paabud var heller ikke her hjemme noget helt nyt⁷. For øvrigt faldt Sagen bort af sig selv ved Vajsenhusets Brand samme Aar⁸.

II. Gymnasielærer i Odense. 1827—1847.

(p. 28—53. 88—105. 137—145).

1827 blev Kalkar Adjunkt og 1834 Overlærer ved Kate-dralskolen i Odense. Han underviste i Latin, Græsk og Hebraisk, samt i Religion i de to øverste Klasser. Han var en samvittighedsfuld og dygtig Lærer. Blandt hans Elever

¹) J. F. de le Roi: Die evang. Christenheit und die Juden. I. 1884. S. 45.

²) Sst. S. 103—104.

³) I Skriftet »Katechismusmilch«. 1669 (de le Roi I. S. 88).

⁴) Theol. Bedencken. IV. S. 87—99.

⁵) Letzte Theol. Bed. I. S. 286—295. Consilia Theologica. III. S. 795—799. Jfr. II. S. 82. III. S. 838.

⁶) H. Weitemeyer i »Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur«. I. 1919. S. 340.

⁷) *Erik Pontoppidan*, som omtaler Paabudet, skriver, at det er »ligesom i Rom«. Menoza, udg. af Birkedal. III. 1860. S. 228.

⁸) Kh. S. I. S. 122—124; 4. R. III. S. 43—49. Weitemeyer S. 337—364.

var *Ludvig Helveg* og *N. G. Blædel*, som begge har udtalt deres Taknemlighed over hans Undervisning (p. 32—33).

1832—35 udgav han sammen med Præsterne *L. C. D. Westengaard* i Odense og *P. D. Ibsen* i Svendborg Ugeskriftet »*Christelig Kirke-Tidende*«. Til Omtalen heraf (p. 91—92) kunde der være Grund til at føje, hvad Kalkar skriver i sin Nekrolog over Westengaard¹, at Formaalet var »at aabne et Organ, i hvilket der kunde forhandles om kirkelige Sager paa en fredeligere og mildere Maade, end man var vant til i hine Aar.« I samme Retning viser Bladets Motto: »In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas. I nødvendige Ting Enighed, i tvivlsomme Frihed, i alle Ting Kærlighed«².

Baade ved Artikler i dette Ugeblad og ved særlige Smaaskrifter deltog Kalkar i den pædagogiske Debat³ og i den Forhandling, som dengang blev ført om Symbolerne, den kirkelige Frihed og Ritualet (p. 90—105). 1836 udgav han »*Om Troesbekjendelsens Form i den danske Kirke*«, hvor han godtgjorde, »at man lige fra Reformationens Tid har brugt megen Frihed med Hensyn til Troesbekjendelsens Form« (S. 9—10), og derfor angreb *Lindberg* for Konsekvensmageri, Spidsfindighed og Bogstavdyrkelse. I »*Nogle smaa Afhandlinger om kirkelige Anliggender*« (1839) vender han sig mod *Grundtvigs* »ulykkelige Frihedsideer i Kirken« (S. 27), særlig hans Forslag om Sognebaandets Løsning, og i sine »*Betragtninger i Anledning af den foreslaaede Ritualforandring*« (1840) slutter han sig i alt væsentligt til *Mynsters* Forslag til en ny Alterbog og et nyt Kirkeritual, som Grundtvig i sit »*Frisprog*« havde angrebet med saa stor Voldsomhed. Dog ønsker Kalkar til Forskel fra Mynster i Nadverritualet at bevare Udtrykket »sande«, »som i henved

¹) Evang. Ugeskrift. 1854. S. 42.

²) p. 92 er Anm. 13 og 14 blevet ombyttet.

³) Kalkar: Nogle Bemærkninger om det lærde Skolevæsen i Danmark. 1831; Om Religions Undervisning i lærde Skoler. Christelig Kirke-Tidende. 1834. Nr. 44—46, ogsaa i Særtryk.

tre Aarhundreder har vundet Hævd i den lutherske Kirke« (S. 33) — en Udtalelse, som i ethvert Tilfælde er misforstaaelig. »Man ved dog — siger Mynster — at der intet Spor deraf er fundet før i en Agende af 1591... og at det ikke findes i de danske Alterbøger før 1688.« Og om selve Sagen tilføjer han: »Ingen skal visseligen ved den hellige Nadver i det højtidelige Øieblik, da Sacramentet rækkes, opfordres til at tænke paa Stridighederne med de reformerte Kirker, men blot tænke paa sine Synder og paa den Forsoning, der er stiftet, og paa sin Forening med Herren og takke Gud for hans usigelige Naade«¹.

1833 blev Kalkar Dr. phil. ved Universitetet i Kiel for en Afhandling »*De cantico Deborahae*«, og ved Reformations-jubilæet 1836 disputerede han ved Københavns Universitet for den teologiske Doktorgrad med en kritisk-eksegetisk Afhandling om Klagesangene i det Gamle Testamente (»*Lamentationes*«). 1838 og 39 offentliggjorde han i Odense Kathedralskoles Aarsskrift to Afhandlinger, »Udsigt over den idololatriske Cultus, som omtales i Bibelen«.

1836—38 udgav han »*Exegetisk Haandbog til det Gamle Testamente*«. I—II, med Fortolkning til Mosebøgerne og Josua Bog, »beregnet (som det hedder i Fortalen) paa troende Christne, paa dem, som anse de hellige Skrifter for hellige og tillægge dem et andet og høiere Værd, end at de skulle tjene til Gjenstand for philologiske og kritiske Undersøgelser«.

Dette Skrift blev anmeldt af den radikale Hegelianer, Dr. phil. A. F. Beck², som utilfredsstillende baade i kritisk, religionshistorisk og religionsfilosofisk Henseende. Særlig angribes Kalkars Fastholdelse ved Pentateukens mosaiske Affattelse³ — en Antagelse, som han ogsaa gik ud fra i sin

¹) Mynsters »Oplysninger angaaende Udkastet til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark«. 1840. »Blandede Skrifter«. I. 1852. S. 406. 408.

²) Ikke Bech, som han kaldes p. 139. 141.

³) TT. 1845. S. 116—148. Jfr. ogsaa Becks Anmeldelse i »Fædrelandet«. 1840. S. 575—576.

»Bibelhistorie. Til Brug for de lærde Skoler og høiere Real-skoler« 1843¹.

Hans vigtigste Skrift fra Odensetiden er det store, populære Bibelværk, »*Forelæsninger over den bibelske Historie*«. I—II. 1837—39 og »*Forelæsninger over den apostolske Kirkes Historie*«. 1840 (Anført i det følgende som I—III). Da Pastor Bundgaards Omtale af dette Skrift (p. 50—51) ikke forekommer mig fyldestgørende, skal jeg gaa lidt nærmere ind paa det og søge at karakterisere det ved nogle udvalgte Citater.

»Da Hensigten med dette Skrift er at opbygge ved at styrke Troen og Erkjendelsen, er Alt, hvad der kunde virke afdragende ind paa dette Foredragets Øjemed, udelukket fra samme«². Den bibelske Historie genfortælles med en udpræget *apologetisk-opbyggelig Tendens*, som ikke sjældent ofrer den historiske Sandhed paa Opbyggelighedens og Retorikkens Alter — som f. Eks. naar det hedder: »Der er ei en eneste Bog, som vi maae ønske udslettet af den hellige Skrift, ei en eneste Fortælling, som den christelige Kirke ikke tør vedkjende sig i Sammenhæng med det Hele, ei een Røst i den hellige Historie, vi skamme os ved at nævne som hørende til guddommelige Skrifter, ei een Tale, som tidligere regnedes til den hellige Tale, som vi nu rødme over at have erkjendt derfor.« (II. S. 729). Gælder dette virkelig ogsaa Forbandelses- og Hævnønskerne i Salmerne (69, 23—29; 137, 8—9) eller Esthers Bog, som Kalkar selv betegner som »et Skrift, hvis Indhold i mange Henseender virker nedslaaende paa Menneskevennen; vi kunne ikke nægte, at vi med Luther og mange af Kirkens fromme Lærere havde ønsket, at en Bog, i hvilken Guds Navn ikke en eneste Gang forekommer, der ikke staaer i nogensomhelst

¹) Indledningen. S. VIII—IX.

²) II. Fortalen. III. Fortalen. Jfr. I. S. 143: »Skrækkelig var den Afgudsdyrkelse, hvormed Cananiterne besmittede Landet; jeg vover ikke at hæve Sløret over de Afskyeligheder, hvormed denne Afgudsdyrkelse fremfor alle andre var forbunden«.

Forbindelse med Christi Evangelium, aldrig paaberaabes af noget Skrift i det nye Testamente, og allerede saarede den første christne Kirkes religieuse Bevidsthed, ikke havde været regnet med til Rækken af de Skrifter, over hvis Forfattere en guddommelig Aand har hvilet« (II. S. 368—369). — *Retorisk Overdrivelse* er det ogsaa, naar det om David hedder, at man endog i hans Feiltrin og Udskeielser ikke kan opdage Skygge af Underfundighed og List (II. S. 207 — mon ikke i Forholdet til Urias. 2 Sam. 11 ?) — og om Paulus, at »den kraftige Modstand, han satte mod de falske Lærere«, »stedse er forenet med den største Blidhed, den mildeste Eftergivenhed« (III. S. 125 — mon ogsaa i 2. Kor. og Gal. ?).

Særlig urimelig er Bemærkningen om 1. Mos. 1—3: »Er det ingen Historie, vi have for os her, saa er ogsaa Fortællingen om deres Synd uvis, maaskee en Fabel, saa vide vi intet om deres Børn, saa have vi ingen paalidelig Efterretning om den første Menneskeslægt, saa er den Stamme, som udledes fra den første Slægt kun en Fabel, saa har der ingen Israeliter været, intet Guds Folk, men saa har der ingen Christus været; thi han nedleder sin Slægt i umiddelbar Række lige fra Adam, saa falder Alt fra hinanden« (I. S. 51). — 1. Mos. 1—11 betegnes ganske vist som »Oldsagn fra Menneskehedens tidligste Barndom« (I. S. 16. 42. 59), men benyttes dog som fuldt ud historiske.

Efter disse Prøver forbavses man ikke over, at *Kalkars Opfattelse af de bibelske Skrifters Tilblivelse er den traditionelle, førkritiske*. Moses har skrevet de 5 Mosebøger og Ps. 90 (I. S. 17—18. 54). I øvrigt er Psalmerne af David (I. S. 182. 188. 193—196), Profetierne om Babels Fald af Jesaja (II. S. 343—345. 353), og Klagesangene af Jeremias (I. S. 294). Daniels Bog henføres til Udlændigheden i Babylon og benyttes som virkelig Historie og virkelige Profetier (II. S. 339—343. 346—349. 381). Jobs Bog betegnes som et Skrift »fra den fjerneste Oldtid« (I. S. 79) og behandles derfor før Moses' Historie.

Fra Skildringen af Aposteltidens Historie kan nævnes,

at Begivenheden paa Pinsedag opfattes som et egentligt Sprogunder (III. S. 22—23). Brevet til Diognet henføres til Aposteltiden (III. S. 244—245). Derimod hedder det om 2. Peter, at man »saa vel i ældre som især i nyeste Tid høiligen har tvivlet, om det virkeligen har Apostelen Petrus til Forfatter« (III. S. 230).

Med stor Styrke fremhæves, at *den »apostolske« Trosbekendelse* ikke er forfattet af Apostlene. »Først under Kampen med vildfarende og kjætterske Lærdomme indsaar man Nødvendigheden af en klar og bestemt Udtalelse af den christne Tro« (III. S. 207—208). Det ejendommelige for Aposteltiden var ikke Ensartethed, men *Frihed og Mangfoldighed* (III. S. 209. 262). »Apostlene have ikke opstillet enegyldige Normer, ufravigelige Formularer, fastsatte Skikke og Cereemonier, i Henseende til hvilke den ene Slægt intet andet havde at gjøre, end uforandret at overlevere dem til den anden« (III. S. 258—260). »Den kan ikke ofte nok høres, den Basuntone, der lyder gjennem al Historie, at Frihed er den Luft, i hvilken Menneskeaaften maa bevæge sig« (III. S. 9).

Med tydelig Front *imod Grundtvigianismens Bogstavdyrkelse* skriver Kalkar: »Især i vore Dage, da man vil binde Aanden til visse Bogstaver, bestemte Formularer, som de eneste christelige, og med Dristighed paastaaer, at disse ere de rette apostolske, er det oplivende for Enhver at skue hen paa Kirkens første Ungdomsalder, da den første Troes Foraarsvarme gjennemglødede Gemytterne, for at see, hvor fjern hiin Tid, til hvilken vi see hen som den idealske, var fra en ufravigelig bestemt Læreform, fra alle indskrænkede Baand, med hvilken høihjertet, frisindet Anskuelse den optog alle, som bekendte Christus som deres Frelser, uden at forlange denne Troes fuldstændige, i bestemte Ord udprægede Udvikling« (III. S. 37).

Saaledes viser allerede Kalkars første større Skrift, at han med sin personlige *Ortodoksi* og afgjorte Traditionalisme forenede en paa flere Punkter overraskende *Rumme-*

lighed, som minder om, at han var Discipel af *Jens Møller* og *H. N. Clausen*, og varsler om, at han senere skulde blive en Ven af den evangeliske Alliance og en Forkæmper for økumeniske Bestræbelser.

Sproget i disse Bibellæsninger er gammeldags højtideligt, ikke sjældent med en Retorik, der forekommer os kunstig, som naar det hedder, at »fra den nye Pagts yndige Paradiis udbreder sig en balsamisk Vellugt over den gamle Pagts Tabernakel« (II. S. 480). Stilen er ordrig, med mange unødvendige, parallelle Udtryk for den samme Tanke¹. — Medens Pastor Bundgaard betegner disse Foredrag som »stadig læseværdige« (p. 50), tror jeg derfor ikke, at Nutids-læsere, som ikke for deres Studiers Skyld føler sig forpligtede til en saadan Askese, vil have Taalmodighed nok til at pløje sig igennem disse godt Tusinde Sider gammeldags Bibellæsninger.

Foruden det Gamle Testamente studerede Kalkar ogsaa *Kirkehistorie*. Ved Reformationsjubilæet 1836 udgav han for »Fyens Stifts litterære Selskab« under Titlen »*Stemmer fra den danske Kirkes Reformations Tid*« et Udtog af forskellige Kildeskrifter fra denne Brydningstid. Desuden var han Medudgiver af »*Aktstykker... til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid*« (1841). 1842—43 foretog han med kongelig Understøttelse en Studierejse til udenlandske Arkiver. Resultatet heraf blev en Afhandling om Christiørn II's Dronning Isabella (Elisabeth)² og en Samling »*Aktstykker, henhørende til Danmarks Historie i Reformations-tiden*«, som dog først udkom 1845, efter at han var blevet Sognepræst i Gladsaxe. En Del andre Aktstykker gik tabt ved Præstegaardens Brand 1849, inden han havde naaet at faa dem udgivet.

¹) Som et afskrækkende Eksempel paa en trættende Ordflom kan henvises til II. S. 322, det lange Punktum, der begynder: »Men i al hiin Forvildelse...«.

²) Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogtümer. 1843. S. 443—519.

III. Sognepræst i Gladsaxe. 1843—1868

(p. 54—87. 105—136. 145—154. 164—217).

1843 fik Kalkar — efter Otto Grundtvigs Død — det vellønnede Embede som Sognepræst i Gladsaxe. Her virkede han i 25 Aar, indtil han i 1868 søgte sin Afsked og flyttede til København. Blandt hans mange Skrifter er der ingen Prædikensamling, hvorfor det ikke er muligt at give en indgaaende Skildring af hans Forkyndelse. I Trykken foreligger kun et Par enkelte Prædikener: (1.) 8. S. e. Trin. 1853 i Anledning af Koleraepidemien; (2.) 2. Paaskedag 1864 om Krigen; (3.) 5. S. e. Trin. i Johs. Koks »Evangelisk Huspostil«. 1874. S. 388—393; (4.) Ved Søndagsmissionens tiaarige Mindesdag 1877. »Havnen«. 1878. S. 1—8; (5.) Juledag 1879. »Sædemanden«. 1879. S. 817—824. Dertil kommer de Momenter til en Prædiken, som han Uge efter Uge indførte i sin Journal. Bundgaard fremhæver med Rette, at Kalkars Forkyndelse har været udpræget bibelsk og hørt til »den Mynsterske Linie«; men baade de enkelte trykte Prædikener og Referaterne fra Journalen (p. 58—64) viser intet ejendommeligt eller betydeligt, hverken med Hensyn til Indhold eller Form, saa man forstaar *Mynsters* Dom efter Visitatsen i 1853: »Smukt og hjerteligt, men ingen Tanke-Udvikling«¹.

Foruden Prædikenerne om Søndagen holdt han Lejlighedstaler, Fastepredikener, Bibellæsninger og Foredrag. En Del af disse sidste er trykt i hans populære »*Livsbilleder af Guds Riges Historie*«. I—IV. 1856—74. Som Sognepræst var han Formand for Skolekommissionen og Medlem af Sogneforstanderskabet. Dette gav Anledning til hans Smaaskrifter, »Nogle Bemærkninger om Almueskolevæsenet paa Landet« (1846) og »Om Landcommunalvæsenet« (1850).

¹) Mynsters Visitatsbøger, udg. af Kornerup. I. 1937. S. 113—114 (ogsaa anført p. 64).

I Gladsaxe fortsatte Kalkar sit Arbejde med Bibelen, idet han sammen med Professor Hermansen og Præsterne Fr. Helveg og C. Levinsen udgav en revideret Bibeloversættelse, der paa Grund af sine Illustrationer fik Navnet *Pragtbibelen* (I—II, afsluttet 1847), Til dette Værk havde han selv oversat mange af Bibelens Skrifter og forsynet dem med Anmærkninger i traditionel, apologetisk Aand. Men dette Arbejde mødte en Del Kritik. Saaledes hedder det i en kyndig Anmeldelse: »Da den Tid er forbi, da man kan regne paa at udelukke al kritisk Reflexion hos Læseren, handler man kun lige imod sit Øiemed, naar man spænder Troens Bue saa stramt, at den maa briste«¹.

Medens Pragtbibelen var et rent privat Foretagende, blev det i 1866 overdraget Kalkar og Lic. C. Rothe — under Overtilsyn af Biskop Martensen og Professor Hermansen — at foretage en lempelig *Revision af den autoriserede Oversættelse af det Gamle Testamente*, den Resen-Svaningske fra 1647. Den reviderede Oversættelse, som ogsaa indeholdt Apokryferne, blev autoriseret 1871² og var i Brug indtil 1931.

Kalkar ønskede en *lovfæstet Ordning af Folkekirkens Forfatning*, saaledes som Grundloven havde stillet i Udsigt. Da den af Kirkekommissionen 1854 afgivne Betænkning gjorde Spørgsmaalet om en Kirkeforfatning aktuelt, deltog Kalkar i Diskussionen ved 1856 anonymt at udgive nogle »*Kirke-Blade*«, hvori han skrev to længere Artikler, »Om Nødvendigheden af en Kirkeforfatning i Danmark« (S. 1—30), og »Bør den evangelisk-lutherske Kirke ophøre at være den danske Folkekirke?« (S. 33—48. 81—95). Desuden offentliggjorde han de tolv kendte Mænds »Forslag til Dannelsen af et Kirkeraad«, med tilføjede Bemærkninger (S. 145—160). Men alle Bestræbelser for en Kirkeforfatning strandede jo paa Modstanden, dels fra Biskopperne,

¹) TT. 1845. S. 149—177. S. 175.

²) Kalkar i TT. 1872. S. 299—313: Om Revision af Gl. Test. — 1871. S. 727—731: Forsvar for Apokryfernes Plads i Bibeloversættelsen.

dels fra Grundtvigianerne. 1866 skriver Kalkar: »Det hører til Prof. *Clausens* udødelige Fortjenester, at han holdt ud i Kampen [for Indførelsen af en Synodalforfatning], saa længe der var Haab om at trænge igjennem, og først forlod Valpladsen, da han stod saa godt som ene«¹.

Forslaget om *Valgmenigheder* havde en afgjort Modstander i Kalkar. Ved Omtalen heraf (p. 118) havde det været rimeligt at nævne hans Brev til Biskop Laub ¹⁴/₁₂ 1866, til hvem han skriver, at han er »stærkt afficeret af det Forslag til at opløse Folkekirken, som nu vist vil vinde Indgang i Lovgivningen; vi gaae saaledes ned ad en Skraa-plan, idet vi Skridt for Skridt nærme os Independentismen ... man vil give Selvraadigheden alt det Rum, man formaaer«².

Med Iver deltog han i de *skandinaviske Kirkemøder*, af hvilke det første blev holdt i København 1857. Baade paa det andet og tredie af disse Møder, i Lund 1859 og Christiania 1861, og paa et skandinavisk Missionsmøde i Malmø 1863 rejste han Spørgsmaalet om et fælles nordisk Missionsarbejde; men Sagen kunde ikke gennemføres, da Forholdene i de tre nordiske Lande var saa forskellige (p. 205—217).

Den vidhjertede Rummelighed, som Kalkar forenede med sin personlige Ortodoksi, gjorde ham til en varm Ven af »*Den evangeliske Alliance*«. Han deltog i flere af Alliancens Generalkonferencer og ledede den, som blev afholdt i København 1884. I den indgaaende Fremstilling i dette Afsnit (p. 184—205) savnes en Omtale af de Punkter, som Alliancen ved sin Tilblivelse i 1846 formulerede som sin Grundvold, deriblandt den hellige Skrifts guddommelige Inspiration, Autoritet og Tilstrækkelighed, Treenigheden, Kristi Menneskevordelse og Forsoningsværk, Retfærdiggørelsen af Troen, Sjælens Udødelighed og Legemets

¹) Dansk Maanedsskrift. 1866. I. S. 169.

²) F. L. Mynster og G. Schepelern: Biskop Otto Laubs Levnet. II, 2. 1887. S. 142.

Opstandelse, Dommen til evig Salighed og evig Straf, samt Indstiftelsen af Daab og Nadver. Den apostolske Trosbekendelse nævnes ikke. — Men ved Indbydelsen til Generalkonferencen i København 1884 gjorde man Tilslutning til de tre Troens Artikler til Betingelse for Adgang til Mødet (p. 195), og da der 1885 blev stiftet en dansk Gren af Alliancen, vedtog man: »Den danske Afdeling af den evangeliske Alliance kræver alene af sine Medlemmer, at de skal være evangeliske Kristne, som vedkender sig Troen efter den apostolske Trosbekendelse, samt Herrens to Sakramenter og den hellige Skrift« (p. 204). Denne Formulering strider mod Alliancens oprindelige Grundlag og er et interessant Vidnesbyrd om Grundtvigianismens kirkelige Indflydelse i Danmark, ogsaa udenfor de egentlig grundtvigske Kredse¹.

Kalkar var ogsaa en varm Ven af »Sømandsmissionen«, idet han fra Foreningens Stiftelse i 1867 til 1880 var Formand for »Foreningen til Evangeliets Forkyndelse for skandinaviske Sømænd i fremmede Havne«. Dette lidt lange Navn er mere præcist end det populære »Sømandsmissionen«, da det jo drejer sig om en Virksomhed blandt Mænd, der næsten alle er døbt og Medlemmer af Folkekirken, medens Ordet »Mission« for Klarheds Skyld bør begrænses til den Virksomhed, der øves ved særlige Sendebud for at kristne Ikke-Kristne. Derfor har »Sømandsmissionen« for nylig faaet Navneforandring til »Dansk Sømandskirke i fremmede Havne«, og derfor har Bundgaard med Rette omtalt denne Gren af Kalkars Virksomhed under Afsnittet »Arbejde for Danske i Udlandet« (p. 164—171), og ikke under Arbejdet for Ydre Mission. Denne sidstnævnte Gren af Kalkars Virksomhed har en saa fremtrædende Plads, at den — ligesom i Bundgaards Biografi — maa behandles i et særligt Afsnit.

¹) Jfr. C. Henrik Scharling: Halvgrundtvigianismen eller Bogstavdyrkelsen. 1893.

IV. Kalkars Arbejde for Ydre Mission

(p. 218—301).

1850—61 var han Leder af den lille *kinesiske Missionsforening* (p. 220—233), som blev oprettet i København for at støtte den dengang meget omtalte tyske Missionær, *Karl Gützlaffs*¹ Virksomhed i Kina. 1851—57 udgav Kalkar »Meddelelser angaaende Evangeliets Udbredelse i China«. Her (Sp. 39) fælder han følgende Dom om Gützlaffs omstridte Virksomhed: »Ingen Klaffertunge har endnu vovet at angribe Gützlaffs apostoliske Iver og redelige Hensigter. Det kan vel være, at han har hengivet sig til alt for sangvinske Forhaabninger og derfor i sin Godtroenhed undertiden er bleven bedragen; men hans Grundsætning, at omvende China ved omvendte Chinesere er ophøiet over enhver Dadel«. Hvor rigtigt dette end er, er der dog Grund til at mindes *Warnecks* træffende Bemærkning²: »Vel maa Kina omvendes ved Kinesere, men selvfølgelig ved saadanne, som først selv er blevet omvendte.«

Medens Kalkars Virksomhed for den kinesiske Missionsforening ikke fik varige, synlige Resultater, forholder det sig anderledes med hans Arbejde for *Det danske Missions-selskab* (p. 233—290). 1860 blev han Medlem af Bestyrelsen og 1861 Formand. Ved sine mange Taler paa Møder rundt om i Landet bidrog han meget til at vække og nære Kærligheden til Missionen. Det var ogsaa først under hans Ledelse, at D.M.S. fik en *Missionsskole* (1862) og en selvstændig *Missionsmark* i Sydindien (1863, ved Overtagelsen af den tidligere Leipziger-Missionær *Karl Ochs* og hans Missionsstation Bethanien). Alt dette tillige med Stridighederne 1863 og 1870 om Missionsskolen og Kalkars

¹) Herman Schlyter: *Karl Gützlaff als Missionar in China*. Lund 1946. L. Bergmann i *Nordisk Missions-Tidsskrift*. 1946. S. 193—210.

²) *Abriss einer Geschichte der protestantischen Missionen*. ¹⁰1913. S. 472.

Ledelse af Missionsselskabet behandles indgaaende og sagkyndigt. Dog synes Forf. at have overset de Bidrag til Belysning af denne Strid, som findes i Bispinde Rørdams Erindringer. Det ene er den Skrivelse til Missionsselskabets Bestyrelse, hvori Dr. (senere Biskop) *Thomas Skat Rørdam* udtaler sit Ønske om at fratræde som Forstander for Missionsskolen (1863). Han siger her: »Jeg har ikke lagt an paa at forvandle Læretimerne til Opbyggelsestimer.« »Det er min ganske urokkelige Overbevisning, at Opbyggelses-Momentet ikke bør være Skolens nærmeste Formaal, men at en Missionsskole, som enhver anden Skole, først og fremmest skal virke til Oplysning.« »Det er Principspørgsmaalet, om Missionsskolen skal holdes i evangelisk, luthersk, eller i pietistisk Aand«¹.

Den snævre pietistiske Indstilling, hvormed Eleverne i Almindelighed mødte, faar man et Indtryk af, naar man hører, at da man engang paa Skolen kom til at tale om *Ingemann* og hans Morgen- og Aftensange, sagde en af Eleverne: »Ja, naar man læser Ingemanns aandelige Sange, kunde man jo gerne tro, at han var en Kristen!« »Tvivler De derom?« spurgte Rørdam. »Ja, det kan han ikke være, for han har jo skrevet Romaner. Det er da Bevis nok for, at han ikke kan være en Kristen«².

p. 281 forbavses man ved at læse, at Pastor *N. G. Blædel*, som var Medlem af Missionsselskabets Bestyrelse, paa Kasinomødet i Oktober 1870 »tilbageviser Beskyldningen for, at der havde været Rivninger mellem Missionseleverne og Bestyrelsen.« En saadan Paastand vilde være en Usandhed. Den skyldes da heller ikke Pastor Blædel, men en uheldig Forkortelse i Pastor Bundgaards Gengivelse af Blædels Ord³. Hvad han benægter, er, at der har været Rivninger »paa Grund af et forskjelligt Forhold til Menig-

¹) Marie Rørdam: Tilbageblik paa et langt Liv. 1911. S. 141. 142. 144.

²) Sst. S. 132.

³) N. G. Blædel: Missionsbestyrelsens Ledelse af den danske Missionsvirksomhed. 1870. S. 17—18.

heden og dens Bekjendelse«. I Virkeligheden skyldtes Rivningerne ganske andre Grunde, nemlig Elevernes Misfornøjelse med de Fordringer, der blev stillet til dem angaaende Omfanget af de Fag, de skulde lære.

Om Striden som Helhed dømmer Bundgaard med Rette: »Man kan beklage, at en Mand med Kalkars Kundskabsfylde og personlige Redelighed og Hjertervarme skulde blive Genstand for Angreb, som saglig set ramte over Maalet, og som blev baaret frem af Mænd, som hverken før eller siden har taget fremtrædende Del i Missionsselskabets Anliggender« (p. 285). Græmmelse over disse Angreb var en væsentlig Aarsag til, at han 1873 gik af som Formand. Hans Eftermand blev Pastor *A. V. Holm* i Gladsaxe.

Kalkar var ogsaa meget interesseret i *Missionen i Grønland* (p. 290—294), som han gentagne Gange udtalte sig om, baade i Foredrag og Afhandlinger¹. Særlig var han ivrig for Ordinationen af grønlandske Præster, og han havde en væsentlig Andel i, at Overkateket *Tobias Mørch* fra Upernavik efter en forudgaaende teologisk Undervisning i København blev ordineret af Biskop Martensen (1874).

Ogsaa *Santalmissionen* fulgte Kalkar med stor Interesse (p. 295—301)², selv om han, da Børresen og Skrefsrud i 1865 havde brudt med den gossnerske Mission og ønskede at træde i D.M.S. Tjeneste, mente at maatte svare, at Selskabet ikke havde Kræfter til at paatage sig yderligere Forpligtelser ud over den nye Mission i Sydindien. Senere virkede han for, at Børresen skulde ordineres, hvad der skete i 1877, efter at det var lykkedes at overvinde Biskop Martensens store Betænkeligheder.

¹) Beretning om det almindelige Missionsmode i Aarhus 1861. S. 27—56. Dansk Missions-Blad. 1869. S. 1—16; 1872. S. 125—188. 185—188. Evang. Missions-Magazin. 1863. S. 497—517. Allgemeine Missions-Zeitschrift. 1875. S. 175—182. 272—282.

²) Dansk Missions-Blad. 1874. S. 108—116; 1876. S. 188—190. TT. 1877. S. 241—263.

V. Litterær Virksomhed for Missionen

(p. 301—334).

Ikke blot mundtligt, men ogsaa skriftligt virkede Kalkar i Missionens Tjeneste. 1868—76 redigerede han »Dansk Missions-Blad«, hvori han skrev mange Artikler. Korte Biografier af betydelige Missionærer offentliggjorde han baade i sine »Livsbilleder af Guds Riges Historie« (I—IV. 1856—74) og i Tidsskrifterne¹. Under Striden om Missions-selskabets Ledelse udgav han »Den danske Mission i Ost-indien. En Samling Breve« (1870), og ved D.M.S. Jubilæum 1871: »Det danske Missionsselskabs Historie i de første fyrgetyve Aar.«

Størst Betydning har han dog faaet som den første, der paa Dansk har givet en sammenhængende Fremstilling af Missionens Historie. 1857 udgav han »*Den evangeliske Missions Historie*« (293 S.)² og 1862 »*Den katholske Missions Historie*« (316 S.). 1879 blev disse to Skrifter sammenarbejdet og udvidet til »*Den christelige Mission blandt Hedningerne*« (I—II. 428 + 335 S.). 1868 udkom »*Missionen blandt Jøderne*« (174 S.), der i meget udvidet Form udkom i 1881 under Titlen »*Israel og Kirken*« (397 S.). Denne Række Skrifter afsluttedes 1884 med »*Kirkens Virksomhed blandt Muhammedanerne indtil Constantinopels Erobring af Tyrkerne*« (120 S.).

Pastor Bundgaards Behandling af dette missionshistoriske Forfatterskab anser jeg ikke for tilfredsstillende. Naar *Fr. Nielsen* i sin Tid skrev: »Som Missionshistoriker

¹) Dansk Missions-Blad. 1870. S. 131—138; Robert Moffat; 1875. S. 49—64; Biskop Bompas; 1876. S. 33—52; Zaremba; S. 65—76; Henry Budd. Illustreret Tidende. 1872. S. 251—252 om John Coleridge Patteson (som Bundgaard p. 315 forveksler med John Paton), og S. 287—289 om Samuel Crowther. TT. 1878. S. 412—430; Alexander Duff; 1879. S. 557—568; Samuel Gobat.

²) Som Supplement udgav han 1867 »Oversigt over de seneste Aars Missionsbestræbelser i evangelisk Retning« (58 S.), Særtryk af Dansk Missions-Blad. 1867. No. 7—10.

har Kalkar samlet et stort Stof; men ikke sjældent har man Grund til at ønske en bedre Sigtelse, mere Kritik og en dybere gaaende Undersøgelse«, er en saadan kortfattet Dom fuldkomment paa sin Plads i en Leksikonsartikel¹; men i en stort anlagt, videnskabeligt underbygget Biografi som *Bundgaards* er det ikke tilstrækkeligt at gentage den og supplere den med i og for sig rigtige, men almindelig holdte Bemærkninger uden detailleret Bevis, som f. Eks. p. 313: »Der kan ogsaa findes flere Unøjagtigheder, ligesom Dispositionen til Tider er i Uorden.«

Da Kalkars missionshistoriske Forfatterskab ikke tidligere har været Genstand for nogen indgaaende² kritisk Prøvelse, skal jeg i det følgende forsøge paa at give en saadan — for saa vidt den begrænsede Plads, der her staar til Raadighed, maatte tillade det³. I de følgende Henvisninger betegnes Kalkars Værker om den evangeliske og den katolske Mission som A. og B., medens C. I og II betegner den større, sammenarbejdede Fremstilling fra 1879.

Angaaende det vigtige Spørgsmaal om *Dispositionen* skriver Kalkar: »Ved at følge en chronologisk Orden, der endda ikke vil kunne overholdes strængt, vilde man være nødt til at springe fra en Verdensdel til en anden og idelig optage de Punkter, som allerede engang ere omtalte. Den eneste rette Maade synes derfor at være den at gaae *geographisk* frem og tage hver Verdensdel for sig«⁴. Heri er jeg helt og fuldt enig. Det i pædagogisk Henseende uensigtsmæssige i en gennemført kronologisk-historisk Inddeling viser sig f. Eks. tydeligt i *Ussings* Missionshistorie,

¹) Bricka's Dansk biografisk Leksikon. IX. 1895. S. 82. I 2. Udg. har Dr. Kornerup skrevet en udmærket Art. om Kalkar (XII. 1937. S. 306—310).

²) Allgemeine Missions-Zeitschrift. 1880. S. 44—47 giver Warneck en kort, kritisk Anmeldelse af Kalkars »Geschichte der christlichen Mission unter den Heiden«. I. 1879. Jfr. *Grundemann* Sst. 1886. S. 296.

³) De spredte missionsteoretiske Betragtninger i Kalkars Skrifter vil blive behandlet i Sammenhæng i Slutningen af dette Afsnit (S. 638—639).

⁴) A. Fortalen S. VI. Jfr. C. I. S. 352.

hvor Indien behandles paa ikke mindre end 12 forskellige Steder¹. Selv en i geografisk Henseende afgrænset Missionsmark som Madagaskar finder man dér behandlet paa 3 forskellige Steder². — Men den geografiske Inddeling efter Verdensdele og Lande maa i dobbelt Henseende suppleres med en *historisk* Fremstilling, først en fyldig Redegørelse for Missionslivet i Hjemmet og Missionsselskabernes Tilblivelse, dernæst en Fremstilling i store Træk af Missionens historiske Udvikling paa det enkelte, geografisk afgrænsede Omraade som f. Eks. Indien eller Madagaskar, og paa disse to vigtige Punkter gør Kalkars Missionshistorie ikke Fyldest (særlig ikke A.). Den er for meget en blot Ophobning af Kendsgerninger, for lidt en kritisk bearbejdet, sammenhængende Fremstilling af den historiske Udvikling. *Warnecks* »Abriss einer Geschichte der protestantischen Missionen« forekommer mig stadig at være den i *metodisk* Henseende bedste Fremstilling af dette uhyre komplicerede Stof.

Desværre skæmmes Kalkars Fremstilling af en Mængde *Unøjagtigheder*. Dette gælder allerede Aarstal og Navne³. Som Eksempler paa historisk urigtige Paastande kan nævnes følgende: »Ved Slutningen af det første Aarhundrede

¹) Evangeliets Sejrsgang ud over Jorden. ³1924. S. 33—34. 45—46. 62—71. 80—92. 140—151. 249—266. 332—337. 394—427. 532—544. 568—570. 572—574. 605—614 — foruden flere korte Notitser.

²) Sst. S. 278—286. 442—448. 520—526.

³) I de følgende Eksempler sættes det rigtige Aarstal og Navn i [] efter det urigtige. A. S. 11 henfører det Londonske Missionsselskabs Oprettelse til 1794 [1795] og det kirkelige (CMS.) til 1801 [1804], S. 14 Trankebarmissionen til 1708 [1705], S. 40 Opdagelsen af Søvejen til Indien til 1494 [1498], S. 50 de syriske Thomaskristnes Antagelse af den romersk-katolske Religion til 1509 [1599], S. 224 Dobers og Nitschmanns Sendelse til St. Thomas til 1736 [1732]. S. 3 anbringes Gregorius i Armenien i Slutningen af det 4. Aarh. og Patrick i det 6.—7. Aarh. — Unøjagtigheder i *Navne*: S. 11. 58 f. Marsham [Marshman]. S. 63 Puriterne [Puseyiterne]. S. 67 Colombia [Colombo]. S. 66 Thomas Cooke og S. 127. 231 Cook [Coke]. S. 97 Henry Martin [Martyn]. S. 183—186 Zaisberger [Zeisberger]. S. 198 Mathias [Matthäus] Stach.

var Evangeliets Røst meer eller mindre naaet til alle de bekjendte Lande« (A. S. 2). C. F. Schwartz »studerede under Franke og modtog mægtige Indtryk af hans Personlighed« (S. 44 = C. I. S. 348); men den store A. H. Francke var allerede død 1727, Aaret efter Schwartz' Fødsel, saa det drejer sig om hans meget mindre Søn, G. A. Francke. »De alexandrinske Grækere hyldede den nestorianske Lære« (S. 170). »Senere gik Armenierne over til den monofysitiske Lære, blev adskilte fra den orthodoxe Kirke og domfældte paa Synoden i Chalcedon (491)« (S. 102). Her sammenblandes to Synoder: (1.) den i Kalkedon (451), som fordømte Monofysitismen, men ikke Armenierne — og (2.) en armenisk Synode 491, som fordømte Synoden i Kalkedon.

Trods disse og andre Mangler maa Kalkars »Den evangeliske Missions Historie« dog anerkendes som et første Forsøg paa at løse en stor og vanskelig Opgave.

Større Fortjeneste har efter mit Skøn »*Den katholske Missions Historie*« (1862), for saa vidt som dette Emne og den Litteratur, der maa benyttes, paa Forhaand maa antages at ligge en protestantisk Forfatter fjernere. Kalkar gaar ikke nærmere ind paa Forskellen mellem katolske og evangeliske Missionsprincipper, men nævner dog i Fortalen, at Hovedforskellen er Kirkens altbeherskende Stilling: »Hvad der ikke maa glemmes, det er, at det er *Kirken*, som missionerer; den kan efter sit Begreb ikke tilstede nogen fri Virksomhed. Ingen bør gaa, som ikke udsendes, men alt har en fast organisk Orden... Styrelsen tilkommer egentlig Biskoppen eller, hvor en saadan ikke er, Paven som den ganske Christenheds Biskop« (B. S. VII = C. I. S. 3—4). I samme Fortale hedder det ogsaa (S. V = C. I. S. 1): »I den Betydning, i hvilken vi nu sædvanlig tage Ordet Mission, nemlig som Udbredelse af Christendommen ved *Foreninger*, der have dette Hverv til deres særegne Formaal, begynder Missionen i den katholske Kirke egentlig først med det tolvte Aarhundrede«. Kalkar tænker her

paa Franciskanerne og Dominikanerne; men deres Missionsvirksomhed begynder først i det 13. Aarhundrede og er ikke principielt forskellig fra Benediktinernes Mission i den ældre Middelalder. Dertil kommer, at det er ganske vilkaarligt at bestemme Missionen som »Kristendommens Udbredelse ved Foreninger« (se nedenfor S. 639).

Fortalen slutter: »Et stort Drama opruller sig for vort Blik; mægtige aandelige og legemlige Kræfter sættes i Bevægelse; det gjælder at vinde den ganske Verden for den romerske Kirke. Store Forsyndelser har denne Kirke vistnok gjort sig skyldig i; døde Former paastryktes stundom Hedningefolk istedetfor at give dem Livets Ord; hierarchiske Bestræbelser ledsagede hist og her Sendebudene, som ikke blot vilde gjøre Erobringer i Aandens Rige, men ogsaa udvide Pavens Herredømme over Verden; et nyt Heden-skab under christelig Form har ofte afløst det gamle. Alt dette indrømme vi villigt. Men desuagtet bør vi ikke tabe af Sigte, hvilke *mageløse Opoffrelser*, hvilke heltedmodige Kjæmper og hvilken Række af de ædleste Martyrer og store Mænd den katholske Kirkes Mission har at opvise, ei heller fornægte den velgiørende Indflydelse, med hvilken Missionen har hævet sin beskyttende Haand over Folkeslag, der hensmeltede under vilde Guld- og Blodtørstende Erobreres Sværd. Dersom det i nogen Historie er af Vigtighed: *nihil dicere falsi, nihil dissimulare veri*, da gjælder det paa dette Gebeet, paa hvilket man fra den ene Side fremstiller Alt i et lyst Skjær og fra den anden Side ikkun vil see mørke Pletter« (B. S. IX—X = C. I. S. 6).

Lignende retsindige Domme møder man ofte. Saaledes hedder det om *Jesuitternes Mission i Kina*: »Protestanterne dømme meget ugunstig om de katholske Omvendelser; de paastaae, at man *kun* lærer Folket at bede Rosenkrands, Ave Marier, gjøre Korsets Tegn og ombytte den hedenske Overtro med den katholske. At der er meget sandt deri, ville vi ikke nægte; imidlertid viser den Troeskraft, hvormed de chinesiske Katholiker have udholdt de største Piinsler

uden at falde fra, at det dog er noget mere end blot udvortes Ceremonier, der er indprentet dem.«¹ Og om *Sydamerika*²: »Hvor ilde berygtede end Jesuiterne ere i Europa, saa skal det dog ikke glemmes, at hvad der er af nogen blivende Omvendelsesfrugt i Sydamerika, det skyldes deres forstandige og udholdende Virksomhed; deres Fordrivelse har her som alle vegne i Sydamerika havt den samme Virkning; den øvrige Befolknings slette og umenneskelige Opførsel, de idelige Overfald og Røverier af de Vilde og Partikampe af den blodigste Slags have efterhaanden nedtraadt den unge Plantning; kun en meget udvortes Christendom er tilbage.« Om den katolske Mission paa *Sydhavsoerne* hedder det: »Naar den har slaaet den mangeaarige evangeliske dybe Saar og derfor forbitret Gemytterne, saa skal det dog ikke glemmes, at den ogsaa her har havt Udsendinge med sand apostolisk Selvfornægtelse og Kjærlighed«³. Saadanne Domme om et saa ømtaaligt Emne gør Kalkar Ære baade som Historiker og som evangelisk Kristen og er et nyt Vidnesbyrd om hans økumeniske Tænkemaade.

Skriftet viser et flittigt Studium af katolsk Missionslitteratur, hvorved han f. Eks. bliver i Stand til at kunne give en fyldig Fremstilling af Jesuitternes Mission i Kina i det 17. og 18. Aarhundrede⁴. Mn ogsaa dette Skrift indeholder adskillige *Unøjagtigheder*: Armenierne har været Monofysitter fra Begyndelsen af 4. Aarh. (S. 120). Vandalernes Herredømme i Nordafrika sættes (S. 181) til 429—439 [439—533]. Richard Løvehjerte bringes (S. 139) i Forbindelse med det fjerde [tredie] Korstog. Frans Xavier

¹) B. S. 52—53. Jfr. S. 22. 45—46 (= C. II. S. 37. 52). Jfr. om Jesuitternes Mission i Indien: B. S. 61. 75—76 (= C. I. S. 325. 343—344), og blandt Nordamerikas Indianere: B. S. 234—235. 237—242 (= C. I. S. 109—110. 120—127).

²) B. S. 265 (= C. I. S. 202—203). Jfr. om Brasilien: B. S. 274—276 (= C. I. S. 215—218).

³) B. S. 311 = C. II. S. 299. Anm.

⁴) S. 18—47, forkortet C. II. S. 32—53.

siges at have lært det vanskelige japanske Sprog (S. 15. 147 = C. II. S. 94). S. 29: Gregor XV oprettede Propagandakongregationen 1662 [1622]. De to Jesuitter, Alphons de Sandoval og Peter Claver, der er kendt for deres selvopofrende Arbejde blandt Negerslaverne i Cartagena i Colombia, vilde det have været naturligere at omtale under Sydamerika end under Vestindien¹, og helt urimeligt er det at omtale Korea imellem Afsnittene om Tonkin og Siam², uden nogen Forbindelse med Kina.

Det værdifuldeste af Kalkars Skrifter er hans tobinds Værk fra 1879, »*Den christelige Mission blandt Hedningerne*«. De to ældre Værker om den evangeliske og den katolske Mission er her sammenarbejdet, og Fremstillingen er ført længere ned i Tiden. Saaledes hører vi nu om Missionens Begyndelse i Japan og om nye Missioner i Nederlandsk Indien, Østafrika og andre Steder. Adskillige Unøjagtigheder i de ældre Værker er blevet rettet; men nye er kommet til. Nogle enkelte Eksempler skal nævnes. Grønlanderen Kajarnaks Omvendelse indtraf ikke først efter Andreas Grasmanns Ankomst som Visitator 1740 (I. S. 141), men allerede 1738. Gertrud Rask døde ikke 1731 (I. S. 138), men 1735. Bispedømmet i Goa oprettedes ikke 1632 (I. S. 319), men 1534. Den nidkære Kina-Missionær, W. C. Burns var ikke udsendt af det nordamerikanske Missionsselskab (II. S. 64), men af den presbyterianske Kirke i England. Livingstones Rejse tværs igennem Afrika foregik ikke fra Øst til Vest (II. S. 138—139. Jfr. A. S. 138), men fra Vest til Øst.

Til Udvidelserne i dette Værk hører, at det indledes med en Fremstilling af Missionsbevægelsen indenfor den protestantiske Kristenhed (I. S. 8—67). Ogsaa her møder man adskillige Urigtigheder. Saaledes nævnes *Erasmus* (S. 9) som Vidnesbyrd om Missionsforstaaelse indenfor den evangeliske Kirke. Men Erasmus var Katolik, om end Reformkatolik, og hans veltalende Missionsopraab i Skriftet

¹) S. 291—292 = C. I. S. 271—273.

²) S. 87—90, jfr. C. I. S. 415—418.

»*Ecclesiastes*« (1535), der betegnes som »den første klare Udtalelse i Reformationens Morgengry om Missionen« (S. 58—63), er ikke inspireret af Luther, men præget af den katolske Aand i Opdagelsernes Tidsalder. Den særlige Tilskyndelse har han faaet gennem den portugisiske Krønikeskriver Damianus a Goes' Meddelelser om »Pilapierne« — et Navn, der ikke, som Kalkar mener, sigter til Byen Pillau, men betegner Lapperne¹.

Om *Luther* hed det tidligere — afgjort urigtigt — at det ikke manglede paa Opmuntringer fra ham til at bære Budskabet om Frelsen til dem, som sad i Dødens Mørke (A. S. 5). Nu hedder det: »Nogen egentlig Opmuntring til at udsende Missionærer findes ikke hos ham«; men helt fyldestgørende er Fremstillingen (C. I. S. 9—10) stadig ikke². Der findes oplagte Fejl i denne Indledning, som naar den presbyterianske Kirke i Skotland (S. 29) betegnes som »en Afdeling af Nationalkirken (*The Established Church*)«. »Det Land, som var tidligst vaagent i Missions-sagen«, var ikke England (S. 10), men Holland. S. 22 hedder det, at John Wesley »gik 1755 som Missionær til Georgia for at prædike for Indianerne«. Det var 1735, og Wesley blev ikke udsendt som Hedningemissionær, men som Kolonipræst. Teksten til Carey's berømte Missionsprædiken 1792 var ikke Ef. 2,3 (S. 26), men Jes. 54,2—3.

Det er naturligt, at Kalkar, der selv var en døbt Jøde, nærede en særlig Interesse for Missionen blandt sine tidligere Trosfæller. Efter Værkerne om den evangeliske og den katolske Mission fulgte i 1868 »*Missionen blandt Jøderne*«, som 1881 udkom i en meget udvidet Udgave under Titlen »*Israel og Kirken*«³. Denne Titel er mere betegnende, for saa vidt som begge Udgaver ikke blot skildrer

¹) Se min Afhandling i »Festskrift til Professor J. Oskar Andersen«, 1936. S. 57—66.

²) Se min »Den lutherske Reformation og Missionen«, 1936. S. 44—104.

³) I det følgende anføres disse to Værker som A. og B.

Missionen blandt Jøderne, men Jødernes Forhold til den kristne Kirke ned gennem Tiderne. Ofte kommer han tilbage til de »gruelige Forfølgelser, hvormed Kirken og Staten i Aarhundreder vanærede sig«, og under hvilke mange Jøder dræbte sig selv og deres Børn¹. Han fortier heller ikke *Luthers* senere, ukristelige Udtalelser, der er i haabløs Modsigelse med hans tidligere², og siger, at »det er forføreligt, at en saa stor Mand kunde sige saadan« (A. S. 74. B. S. 140—141). *Luthers* Udtalelser »maa forbause ethvert troende og oprigtigt Menneske.« »Hengstenberg har fuldkommen Ret, naar han siger: Den Stilling, som Luther i senere Aar indtog lige overfor Jøderne, er ret skikket til at bringe Forskjellen mellem ham og Apostlene til Bevidsthed og at vise, hvor betænkeligt det er at hengive sig til en saadan Mester ubetinget og uden at prøve hans Ord efter Skriften, hvilket den lutherske Kirke heller aldrig har gjort.« — Desværre er denne sidste Sætning ikke ubetinget rigtig.

Kalkars *Retfærdighedsfølelse* viser sig ogsaa i, at han fremhæver, at Tvangsdaab og Forfølgelse af Jøderne er blevet misbilliget af flere Paver: Gregor den Store (»De fjernere staaende maa føres til den sande Tro ved Sagtmodighed, Velvilje, Formaning og Belæring«. A. S. 36. B. S. 8. 65), Honorius II, Innocentius III og Clemens VII (A. S. 13. 33. B. S. 30. 60) — ligesom af Bernhard af Clairvaux og den portugisiske Biskop af Algarve, Fernando Coutinho (A. S. 37—38. 32. B. S. 68—69. 58).

Mærkeligt nok omtaler Bundgaard ikke, at Kalkar i Fortalen til A. nævner to Yderpunkter med Hensyn til Missionen blandt Jøderne: det ene er den Opfattelse, som f. Eks. Ludwig Harms i Hermannsburg hævdede, at Jøderne, der har forkastet Jesus, selv er blevet forkastede af Gud og vil vedblive at være forblindede, »indtil Hedningernes Fylde er indgangen.« Derfor er det aldeles unyttigt at

¹) A. S. 8. 17. 25. 30—31. B. S. VII. 19. 35. 50. 56.

²) Se min »Den luth. Reformation og Missionen«. S. 82—100.

prædike for dem; de enkelte, der vil komme, har Lejlighed til det, da de lever midt i Kristenheden. Den anden Opfattelse, der f. Eks. repræsenteres af Auberlen og mange engelske Forfattere, anser Jøderne for bestemt til engang at spille den store Rolle i Guds Riges Udvikling. Missionen iblandt dem hører til de vigtigste Opgaver i vor Tid, i hvilken de eskatologiske Motiver har saa stor Betydning. Derfor haaber man paa en ny jødekrystelig Menighed i det genopbyggede Jerusalem, hvorfra der skal udgaa Liv til den øde Kristenhed. — Kalkar kan ikke slutte sig til nogen af disse Yderligheder. »Det turde vistnok ligesaavel være en Misviisning, naar man vil opsætte at missionere blandt Jøderne, indtil Hedningernes Fylde er indgangen, som naar man vil vente med Hedningemissionen, indtil omvendte Jøder blive de rette Missionærer. Den apostolske Fremgangsmaade giver ogsaa i denne Sag den bedste Anvisning« (A. 167). »Endskjøndt den hellige Skrift tydeligt peger hen paa, at Israel igjen vil blive taget til Naade, og man vel kan erkjende, at der i »de sidste Tider« vil kunne findes en rigere Tilstrømmen af Jøder i Christi Kirke... saa forekommer mig en Samling af Jøder i deres Fædres Land, en jøde-christelig Menighed, bestaaende i særlig Afsluttethed fra den almindelige Kirke og især Opprettelsen af den forbilledlige Tempel- og Offertjeneste... at stride imod Christi Kirkes aandelige Bestemmelse: at optage Alle i sig; »her er ikke Jøde eller Græker« (A. S. 166 = B. S. 249).

Foruden at hele A. er optaget i B. i en udvidet Form, er der et Par længere Tilføjelser, den ene om »*Den nyere jødiske Literatur og dens aggressive Forhold til Kirken*«¹. Denne Litteratur har villet give en videnskabelig Fremstilling af Jødedommen, dens Historie, Litteratur og Religion. Kalkar anerkender, at »i historisk, archæologisk og lingvistisk Henseende er der gjort umaadelige Fremskridt.«

¹) B. S. 208—247. Jfr. Kalkar i TT. 1874. S. 12—33. 302—307.

Derimod mener han, at Bestræbelserne for at skabe en jødisk Teologi paa Basis af en Forening af den overleverede Rabbinisme og den moderne Bevidsthed er frugtesløse (B. S. 208—209. 214). Det ortodokse Parti, som vil fastholde Middelalderens rabbinske og talmudiske Lærdomme og Ritus, forsvinder stedse mere. Og den reformerede jødiske Religion — med sin efter kristeligt Mønster dannede Kultus, med Prædiken og Salmer paa Landets Sprog — har ingen genfødende Kraft i sig. Den er kun »Antagelsen af visse Fornuftsandheder, som man hist og her stræber at beklæde med bibelske Talemaader... noget eiendommeligt jødisk, noget Supernaturalistisk eller Positivt vil man for-gjæves søge i den hele Cultus, og uden dette Element kan intet kirkeligt Samfund holde sig« (S. 221—222).

Hermed synes det ikke at stemme helt godt, hvad Kalkar stærkt fremhæver, at »Jøderne ville vistnok vedblive at eksistere som *Religionssamfund*, men kunne ikke betegnes som *Folk* eller *Nation*.« »At alle Statsborgere, som ere fødte i Landet og nedstamme fra Forfædre, der i længere eller kortere Tid have boet i det, maa ansees for *Landets Børn*, er saa aldeles uimodsigeligt, at man maa undre sig over, at den modsatte Paastand kan fremkomme fra ansete Forfattere.« »Vi have Danske, som nedstamme fra Spaniere eller Negere. Ingen vover at kalde dem Fremmede. Hvormange Jøder ere ikke i høi Grad fædrelandsksinde og føle sig med deres hele Existens og Tankesæt sammen-voxne med det Land, i hvilket de ere fødte og opdragne!« (S. 224—225). Mon Kalkar ikke her har Martensens Behandling af Jødespørgsmaalet for Øje¹. Adskillige Eks-empler anføres for at vise, hvor aggressiv Jødedommen i nyeste Tid er overfor Kristendommen, der blot betragtes som »et Middel til at bringe den sande Gudsídee, laant fra Jødedommen, ud i Hedningeverdenen, og naar denne Idee har seiret, da maa Christendommen som Datteren opgive

¹) Se ovenfor S. 608.

det aandelige Verdensherredømme og give det tilbage til Moderen, Jødedommen, og selv forsvinde«. Saaledes skulde Jødedommen blive Fremtidens Verdensreligion¹.

Et senere Tillæg (S. 250—256) udtaler den Formodning, »at der om en kort eller længere Tid vil bryde frem en almindelig *Forfølgelse* imod Jøderne, der kan blive langt værre end nogensinde tilforn«, en *Forfølgelse*, der næppe som i Middelalderen vil skyldes religiøs Fanatisme, men snarere *Misundelse* over den sociale Indflydelse, man med Rette eller Urette tillægger Jøderne. En saadan *Forfølgelse* »er fra deres Side, der øve den, en stor Brøde og svar Forsyndelse, men kan dog være et pædagogisk Middel i Hans Haand, der ofte bruger Syndere til at straffe Syndere.« Den vil muligvis kunne fremkalde den Syndsbevidsthed, der er Forudsætningen for *Israels Omvendelse i de sidste Tider*, hvorom Skriften taler, Rom. 11,25. Ap. G. 3,19—20. Sak. 12,10.

Efter den historiske Redegørelse for Israels Forhold til Kirken og Missionen blandt Jøderne bringer et sidste Tillæg (S. 373—389) nogle teoretiske Bemærkninger om denne Mission. Den kan ikke ventes i nærværende Epoke at skulle omvende Jøderne som Folk eller et stort Antal af dem paa een Gang, men kun »at lægge til Menigheden de enkelte Sjæle, som ville lade sig frelse ud af Rabbinismens og Overtroens Aag eller af Neologiens og Vantroens golde Ørk« (S. 378). Der bør ikke dannes særskilte jødekristelige Menigheder (jfr. ovenfor S. 632). Troende Mænd af Hedningerod vil formentlig lettest kunne vinde Indgang som Israelsmissionærer, da man i jødiske Kredse vil anse dem for mere uegennyttige end lønnede Proselytter (S. 379). For at afvise den gængse Beskyldning, at man køber Proselytter, burde man som Regel helst undgaa at understøtte fattige Jøder, som erklærer, at de vil være Kristne (S. 386—388).

¹) B. S. IX—X. 230—231. TT. 1874. S. 8. 12. 20.

Det vigtigste, men ogsaa vanskeligste ved Israelmisionen er »at vække Syndsbevidstheden og Trangen til en Forløser« (S. 380). Missionæren bør ikke optræde i Synagogerne. Det kunde Paulus under sin Tids Forhold; men det vilde nu blive opfattet som en utilbørlig Indtrængen. En langt bedre Vej er private Samtaler, hvor Missionæren naturligvis maa være fortrolig med det Gamle Testamente og Rabbinernes Udlægninger (S. 382—383). Til allersidst fremhæver han, at mange flere Jøder vilde omvende sig, hvis vore Menigheder havde et kristeligt Præg, saa at Kristi Ord i Mt. 5, 16 kunde blive en levende Virkelighed. Dette stemmer med hans mange Aar tidligere udtalte Opfattelse, at »Deltagelse i alle det christne Statssamfunds eller Folkelivs Goder vil være den rette Missionær for Jøderne og udrette langt mere end alle direkte Udsendinge«¹. Men for de Jøder, som ikke lever indenfor et kristent Samfund, er der Brug for en særlig Israelmision, og Historien viser, at en saadan — trods alle Vanskeligheder — ikke har arbejdet uden Resultater.

»Israel og Kirken« fik en meget anerkendende Omtale i det store og lærde Værk af *J. F. A. de le Roi: Die evangelische Christenheit und die Juden*. I. 1884. S. 5—6. Det betegnes som langt den betydeligste hidtil foreliggende Fremstilling, baade paa Grund af Kalkars omfattende Kendskab til Kilderne og ved den Aand, der præger Værket. »Hos Kalkar forenes Retfærdighed og Kærlighed, Sanddruhed og høj kristelig Alvor paa en saadan Maade, at hans Fremstilling af Historien aldrig bliver tendentiøst farvet«.

Man kan godt underskrive baade denne Dom og *Bundgaards* Bemærkning (p. 334), at »Ophobningen af Stof er stor, og Overblikket over Begivenhedernes Gang og de virkende Kræfter ikke tydelig.« Dertil kommer, at ogsaa disse Skrifter skæmmes af adskillige Unøjagtigheder, hvad hverken de le Roi eller Bundgaard nævner.

¹) Kirke-Blade. 1856. S. 41.

F. Eks. hedder det (A. S. 81), at G. F. Lichtenstein døde 1642, og at Spener holdt Ligtalen over ham. Men i 1642 var Spener kun 7 Aar gammel. I Stedet for 1642 bør læses 1682 (saaledes B. S. 153). At Francke tog sig af det Callenbergske Institut (A. S. 96 = B. S. 269), strider mod den Kendsgerning, at Francke døde 1727, og Instituttet blev først oprettet 1728. B. S. 100 sætter Uriel Acosta's Levetid til 1530—1620 [1590—1640], S. 107 Paul III's Død 1568 [1549], S. 108: Benardino de Feltre † 1444 [Bernardino de Feltre † 1494], S. 119: »Barnabas pereat« [Barrabas].

Efter at have behandlet baade Hedninge- og Israels-Missionen gav Kalkar paa sine gamle Dage ogsaa en Fremstilling af Muhammedaner-Missionen: »*Kirkens Virksomhed blandt Muhammedanerne indtil Constantinopels Erobring af Tyrkerne*« (1884).

Den i Titlen angivne Tidsgrænse (1453) bliver ikke overholdt, men Forhold fra en senere Tid omtales lejlighedsvis. Skriftet er slet disponeret. Efter Johannes Damascenus' og Theodorus Abucara's polemiske Skrifter (S. 10—12) omtales Muhammedanismen i Spanien (S. 12—22) og Franciskanernes og Dominikanernes Mission (S. 23—45). Derefter fortsættes Afsnittet om Spanien med en Omtale af Granadas Erobring og Moriskernes Tvangsdaab (S. 45—61). Først derefter genoptages Traaden fra S. 10—12 om den litterære Polemik mod Islam, og Værket slutter med en Skildring af *Raymundus Lullus*, der kronologisk hører hjemme i en tidligere Sammenhæng, idet han 1315, næsten 80 Aar gammel, blev stenet i Algier, under sine ihærdige Bestræbelser for at vinde Muhammedanerne, ikke ved legemlige Vaaben, men ved »Kærlighed, Bøn, Taarer og Hengivelse af sit eget Liv«¹. Kalkar slutter med at betegne

¹) Denne fremragende Mand, der paa een Gang var Skolastiker og Mystiker, Digter og Missionær, er paa Dansk skildret af Vilh. Sørensen (Nordisk Missions-Tidsskr. 1901. S. 145—160) og Holger Rafn (Helten fra Majorka. 1915). Hovedværket er Allison Peers: Ramon Lull. London 1929.

ham som »en Typus for hele Missionen blandt Muhammedanerne, og tillige det tragiske Vidnesbyrd om, at Vejen til Muselmændenes Hjerter er saare trang. Og dog tør ingen tvivle om, at Islams Halvmaane vil forsvinde for Korset« (S. 117).

Skriftet indeholder meget interessant Stof, som er fremdraget fra vanskeligt tilgængelige Kilder. Nogle *Smaafejl* mangler heller ikke her. Den Pave, der afholdt Unionskoncilierne i Ferrara og Firenze 1438—39, var ikke Eugenius II (S. 68), men Eugenius IV. Ved Isidor af Sevilla anføres Aarstallet 733 (S. 14) i Stedet for 633. Af langt større Betydning er, at *Koranens* Bud (Sur. 47,4): »Naar I møder de vantro, saa hug Halsen af dem, indtil I har anrettet et stort Blodbad paa dem, og gør de øvrige til Fanger« — forklares saaledes, at »de vantro« skulde omfatte »alle Ikke-Muselmænd« (S. 7). I Virkeligheden gælder Ordet kun Hedningerne, ikke »Skriftfolkene« (Jøder og Kristne), som Koranen ikke vil have tvunget ved Vaabænmagt til at antage Islam, men kun til at betale en særlig Afgift (Sur. 9,29), som Udtryk for deres Anerkendelse af Profetens Overhøjhed¹. Noget andet er, at man i Praksis ofte er gaaet videre og har stillet Kristne overfor Valget mellem Islam eller Døden.

Ogsaa i dette Skrift beflitter Kalkar sig aabenbart paa en retfærdig Dom over Katolikkerne og deres Mission. Han taler om »denne store Sky af Vidner, tro indtil Døden«, som »et Tegn paa Kristendommens uforgængelige Livskraft, endog hos dem, der har en Tro, som var blandet med uklare og uforstaaede Elementer« (Forord. S. V); men han lægger heller ikke Skjul paa, at der blandt Martyrerne var Fanatikere, som havde udæsket Muhammedanerne ved at haane og udskælde deres Religion (S. 18—22. 32. 105), og at man fra Kirkens Side ogsaa har anvendt Voldshandlinger, som overfor Moriskerne i Spanien, om hvem den

¹) Saaledes f. Eks. F. Buhl: Muhammeds religiøse Forkyndelse efter Quranen. 1924. S. 187.

berømte Kardinal *Ximenes* († 1517) udtalte, »at man i Guds Sag ikke kunde anvende nogen Skaansomhed. Kunde man ikke med det gode bringe Maurerne paa Frelsens Vej, maatte man bruge Magt« (S. 51).

I Forordet (S. VI—VII) skriver Kalkar, at »med Undtagelse af nogle enkelte mere fremragende Mænd ser man tydeligt, at det var de fleste Paver mere magtpaaliggende at faa de islamitiske Slægter under deres Højhed end at føre Sjælene fra Mørket til Lyset, mere vigtigt at plante Korsets Banner i Landene end Korset i Hjerterne.« Denne Dom forekommer mig at være ubillig. Kalkar omtaler selv (S. 41. 82—83. 89—91), at Gregor VII, Innocens III, Gregor IX, Innocens IV, Johannes XXII og Pius II [og endnu flere kunde have været nævnet] har udtalt Haabet om og selv virket for Muhammedanernes Omvendelse — og der er ingen Grund til at betvivle, at denne virkelig har ligget dem paa Sinde.

Særlig interessant er en Udtalelse 1076 i et Brev fra *Gregor VII* til Kongen af Mauritanien: Vi skylder at vise Eder i Særdeleshed Kærlighed fremfor andre Folkeslag, fordi vi, om end paa en forskellig Maade, tror og bekender een Gud, Verdens Skaber og Styrer. Derfor beder Paven »med Hjerte og Mund om, at Gud selv maa føre dig efter et langt Liv til den allerhelligste Patriark Abrahams salige Skød« (S. 80).

En sammenfattende Skildring af *den systematiske Missionslære* har Kalkar ikke givet, men kun i forskellige Sammenhænge strejft de vigtigste teoretiske Problemer¹.

Som man kunde vente efter hans biblicistiske Teologi, er det egentlige *Missionsmotiv* Lydigheden mod Kristi Missionsbefaling². Angaaende Grundspørgsmaalet om *Missionens Væsen* er han ikke naaet til en klar og præcis Opfat-

¹) Jfr. Bundgaards ikke helt tilfredsstillende Fremstilling af »Kalkars Missionssyn« (p. 319—328).

²) TT. 1872. S. 329, anført p. 320.

telse. I hans ældste Fremstilling af »Den evangeliske Missions Historie« hedder det: »Mission er bleven det staaende Udtryk for Evangeliets Udbredelse i Verden, og det med Rette; thi Missionen, Sendelsen er ikkun en Gjentakelse af den evige Kjærligheds Budskab til Verden... Vi tage Missionen i dens oprindelige Betydning som en Sendelse til Ikke-Christne«¹. Kalkar synes ikke at være klar over, at i disse faa Ord tages Ordet »Mission« i 3 forskellige Betydninger: (1.) »Evangeliets Udbredelse i Verden«; (2.) »Sendelse«, der er et snævrere Begreb, da Evangeliets Udbredelse jo ogsaa kan ske paa andre Maader end ved en »Sendelse«; (3.) det endnu snævrere: »Sendelse til Ikke-Christne« — hvad der forekommer mig at være den eneste rette Definition. — Andetsteds bestemmer han — som allerede omtalt S. 626 — »Mission« som Kristendommens Udbredelse ved Foreninger. Denne uheldige Definition er vistnok en Mis-tydning af en rigtig Erkendelse: Missionen skal vel være kirkelig; men dette er ikke det samme som statskirkelig, ledet af de officielle kirkelige Myndigheder, hvorpaa den grønlandske Mission er et afskrækkende Eksempel². »Det kirkelige ligger i Troens Inderlighed, i Bekjendelsens Fasthed, i den christelige Samfundsaaend, men ikke i de officielle Organer for kirkelig Virksomhed«³. — Missionen kan være lige legitim, lige kirkelig, hvad enten den ledes af frie Selskaber eller af vedkommende Kirkesamfunds officielle Organer, saaledes som det f. eks. er Tilfældet i Brødremissionen og i de presbyterianske Kirkers og Svenska Kyrkans Mission. Derfor har Kalkar Uret i at bestemme »Mission« som Kristendommens Udbredelse ved Foreninger.

Missionærernes Opgave er at prædike Kristus og ham korsfæstet som Guds Kraft og Guds Visdom⁴. Den Ensidi-

¹) A. S. 1.

²) Dansk Missions-Blad. 1863. S. 7. Allg. Miss.-Zeitschrift. 1875. S. 273.

³) A. S. 17, ogsaa anført p. 327.

⁴) Dansk Miss.-Blad. 1862. S. 60—61, ogsaa anført p. 322.

hed, hvormed dette Synspunkt har været gjort gældende i Brødremissionens Historie, mærkes ogsaa hos Kalkar, naar han ikke nøjes med at gengive Indianerhøvdingen *Tschoops* bekendte Ord om, at man skal prædike for Hedningerne om Kristus og hans Død, hvis man vil udrette noget til Velsignelse — men tilføjer: »Den omvendte Hednings Ord indeholder den fornødne Anvisning for al Missionsgjerning«¹. Nej, ikke for *al* Missionsgjerning; thi Missionen omfatter andet end Ordets Forkyndelse, og selv her gælder det, hvad *Warneck* gør opmærksom paa, at fordi Kristus og hans Død skal være Midtpunktet i Missionsforkyndelsen, følger deraf ikke, at det ogsaa skal være Udgangspunktet, »ja, for langt de fleste hedenske Tilhørere kan det slet ikke være Udgangspunktet, fordi næsten alle Forudsætninger for dets Forstaaelse mangler«².

Missionens endelige Maal strejfses, naar det hedder, at paa Jamaica har Missionen »naaet sit Maal. Den har skabt en Negerkirke«³. Iøvrigt fremhæver han Gang paa Gang — i Pietismens og Zinzendorfs Aand — at man i vore Dage ikke maa tænke paa Folkeomvendelser, men kun paa at vinde enkelte Sjæle⁴.

Ligesom paa det teologiske Omraade er Kalkar ogsaa for Missionens Vedkommende en Modstander af »en streng *Confessionalisme*, som paatvinger de omvendte Hedninger Cultus og Forfatning, som kunne have Betydning i Moderkirken, men ere uforstaaelige iblandt Mennesker, hvis Udvikling ikke er udgaaet af de samme historiske Vilkaar«⁵, ligesom hans økumeniske Tænkemaade gør ham til en Modstander af *Konkurrencen* mellem rivaliserende Missions-

¹) A. S. 181—182, udeladt i C. I. S. 90.

²) Evang. Missionslehre. III, 2. 1900. S. 114.

³) A. S. 232 = C. I. S. 302.

⁴) Dansk Miss.-Blad. 1861. S. 1; 1863. S. 102; 1870. S. 3—5. TT. 1872. S. 328. 348. C. I. S. 65. 88. Israel og Kirken. S. 378 (se ovenfor S. 634).

⁵) A. S. 19.

selskaber, »idet saa snart eet Missionsselskab har begyndt sin Virksomhed paa et Sted, strax flere forskjellige Partier træde ind i det samme Gebeet og hindre hinanden«¹. Dertil svarer, at han i Omtalen af *Missionens tilbagevirkende Kraft* særlig fremhæver dens Evne til at bringe de forskellige Kirker og Retninger i nærmere Forbindelse med hinanden².

Angaaende *Missionærerne og deres Uddannelse* udtalte han under Striden i 1870, at han »kan ikke andet end ansee det for et Beviis paa vor aandelige Armod, at der til Missionsgjerningen melder sig kun saa ringe, uoplyste, saa svagt begavede, saa fattige Mennesker af Almuestanden, og at man maa anvende flere Aar paa at bibringe dem de Kundskaber, som ethvert nogenlunde dannet Menneske maa besidde«. Han er derfor bange for, at Missionsgerningen skal blive et Levebrød, da de, der melder sig, er saa fattige, at de maa underholdes af Missionen, og da de er saa ivrige for at gifte sig. Hans Ønske er, at troende og erfarne Præster og teologiske Kandidater, og ikke blot Lægfolk, maa melde sig til Missionsgerningen³. — Man forstaar, at saadanne Udtalelser maatte falde Missions-eleverne for Brystet; men Kalkars Forstaaelse for Betydningen af en grundig Missionæruddannelse fortjener Paa-skønnelse.

Ogsaa Betydningen af *indfødte Forkyndere* fremhæves: »Førend Christendommen ogsaa i denne Henseende vorder *national*, vil den for mange være som en udenlandsk Plante, der ikke trives fuldeligen i den fremmede Jordbund«⁴. Om *Missionens Forhold til det hedenske Folkeliv* indtager han et forstandigt Mellemstandpunkt: »Baade en streng Rigorisme og en slap Eftergivenhed kan gjøre ubodelig Skade.« De indfødte Menigheder og Lærere maa

¹) Sst.

²) A. S. 10. 19.

³) Dansk Miss.-Blad. 1870. Tillæg S. 37, anført p. 271—272.

⁴) A. S. 20.

ikke ved deres Antagelse af Kristendommen blive europæiserede og fremmedgjorte for deres Landsmænd¹.

Med Hensyn til Anvendelsen af *Daaben som Missionsmiddel* afviser han ikke blot den katolske Massedaab og Daab af Børn, hvor der ingen Menighed er, men ogsaa den baptistiske Udsættelse af Daaben, indtil der har vist sig et fuldt udviklet Trosliv². I samme besindige Aand taler han om *Bibelens Udbredelse*: Bibelen er ikke skrevet for Hedninger, men for de troende, og en forsvarlig Bibeloversættelse vil man først kunne faa ved Hjælp af veloplyste indfødte Kristne³.

Disse spredte Udtalelser om missionsteoretiske Spørgsmaal vidner saaledes i det store og hele om hans sunde Sans og hans Kendskab til de virkelige Forhold.

VI. Kalkars sidste Aar.

Efter at Kalkar 1868 havde taget Afsked som Sognepræst i Gladsaxe og var flyttet til København, fortsatte han sin Virksomhed som Formand for D.M.S. (til 1873) og som Udgiver af »Dansk Missions-Blad« (til 1876). 1871 afsluttede han Arbejdet med den reviderede Oversættelse af det Gamle Testamente. Da der samme Aar blev ansat Censorer ved teologisk Embedseksamen, blev han en af disse og virkede i denne Stilling lige til sin Død 1886. 1879 og 1881 udkom hans missionshistoriske Hovedværker (S. 623). 1871—1880 redigerede han »*Theologisk Tidsskrift*«, hvori han skrev en Mængde Afhandlinger og Anmeldelser. Dette Materiale har Pastor Bundgaard efter mit Skøn ikke udnyttet tilstrækkeligt til en sammenhængende Skildring af Kalkars endelige teologiske Stade.

I den indledende Programartikel⁴ udtaler han, at overfor

¹) TT. 1872. S. 343—344.

²) Sst. S. 330—332. 338—340.

³) Sst. S. 333—338.

⁴) TT. 1871. S. 1—14.

Nutidens mange Problemer, særlig fra Naturvidenskaber-
nes og den historiske Kritiks Side, trænges der til *en ny
Teologi*, baade paa det dogmatiske og det etiske Omraade,
idet det 17. Aarhundredes Inspirationsteori ikke mere kan
opretholdes. Ligesom ved andre Lejligheder fremhæver
han det teologiske Studiums Betydning for de vordende
Præster. »Hvor megen Ensidighed vil ikke forebygges,
hvor megen Smagløshed forsvinde, dersom den christelige
Nidkjærhed var forbundet med theologisk Granskning og
med fortsat Bekjendtskab med Videnskabens forskellige
Grene!¹⁾«

Derfor beklager han Grundtvigianernes og Indre Missions
Udfald mod Lærdom og theologisk Videnskab²⁾, og han er
bange for, at hvis Menighederne faar Indflydelse paa Præ-
sternes Kaldelse, vil de næppe tage Hensyn til deres viden-
skabelige Arbejde, og dette vil svække Iveren for det
teologiske Studium. En Ulykke vilde det være, hvis Rigs-
dagen skulde give efter for Ønskerne om, at Præsternes
Uddannelse skulde fjernes fra Universitetet og henlægges
til et Præsteseminarium³⁾.

Karakteristisk paa *Kalkars theologiske Standpunkt* er, at
han kæmper paa en dobbelt Front: baade mod en stiv-
net Ortodoksi og mod en udflydende Ny-Rationalisme⁴⁾.
Den liberale Teologi i Tyskland (som f. Eks. Lipsius) og i
Frankrig betegner han uden videre som »vantro«⁵⁾. Hans
Bibelsyn var — som Bundgaard ogsaa fremhæver (p. 154—
156) — stærkt konservativt, selv om han altid principielt
hævdede Forskningens Frihed⁶⁾. Med Aarene fik han mere
Forstaaelse for Berettigelsen af den bibelske Kritik. 1879

¹⁾ Sst. S. 10.

²⁾ 1873. S. 7—10.

³⁾ TT. 1873. S. 129—148.

⁴⁾ 1871. S. 5; 1872. S. 234. 241; 1873. S. 13. 146—148.

⁵⁾ 1871. S. 576; 1878. S. 73—74; 1880. S. 116.

⁶⁾ Saaledes allerede 1839 i »Forelæsninger over den bibelske Historie«. II. S. 428.

skriver han: »Der gives en videnskabelig Samvittighed, som ikke kan og ikke bør lade sig tage til Fange af Traditionen... Hvor meget Uvæsen der end er drevet i den Henseende, saa har den bibelske Kritik sin Berettigelse, og vi skyldte den mangen en klarere Forstaaelse«. Disse Ord anføres p. 156, men ikke Fortsættelsen: »Med en mechanisk Inspirationstheori og med en traditionel fastslaaet Oversættelse skader man meget mere, end man troer, navnlig naar man ved spidsfindig Kunst vil søge selvopfundne Dybheder«. Disse Ord er rettet mod *R. Vols* Skrift om Profeten Sacharias¹. Derfor afviser han, at Pastor *Hans Knudsen* betegnede de moderne Kritikere som »bindegale, modne, ja overmodne til Daarekisten«². »Man tænke — indvender Kalkar — blot paa saa sandhedskjærlige Mænd som de hensovede de Wette, Lücke og Bleek o.s.v. for ikke at nævne nogen Nulevende!³«

En klar og tilfredsstillende Helhedsopfattelse kan han dog ikke siges at være naaet til, som det fremgaar af følgende Udtalelser i en Anmeldelse af *Albert Réville*: Det Gamle Testamentes Profeter (overs. 1872): »De hellige Mænd eller rettere deres Skrifter miste Intet af deres overordentlige Betydning eller deres Hellighed, fordi der findes i dem uopløselige chronologiske Vanskeligheder, eller fordi man hælder til at antage en Deuterojesajas... Dersom det derimod nogensinde kunde lykkes den moderne Videnskab at bevise ved uomstødelige Grunde, »at ingen af deres Spaadomme er gaaet i Opfyldelse« (Réville S. 32), eller at »deres politiske Fremsyn ikke altid bevarede dem mod skjæbnesvangre Feiltagelser« (S. 22), eller at »en Forfatter, som den til Daniels Bog, matte krybe i Skjul under en Nabis Navn og paa den historiske Sandheds Bekostning antedatere sine egne Erfaringer« (S. 41) — saa ville disse over al Historie fremragende Mænd rig-

¹) TT. 1879. S. 51—52.

²) Vor Herre Jesu Christi tre Besøg i Bethanien. 1874.

³) TT. 1875. S. 118—119.

tignok være nedsunkne til højst foragtelige Tendensskribenter«¹.

Som Leder af Tidsskriftet vilde Kalkar ikke, at det skulde blive »Organ for en enkelt og eensidig Retning i Kirken«², da han »ikke er blind for det Gode, der er eller kan være i modsatte Anskuelser og Retninger«³. »Mine Livsforhold have bragt mig i Forbindelse med mange Christne af anden Bekjendelse end den lutherske, og jeg har hos Flere af dem fundet en saa levende og frugtbar Tro, en saadan Reenhed i Levnet og en saa varm Kjærlighed til Christi Sag og Medmenneskers Frelse, som ikke altid fandtes hos rettroende Lutheranere eller i pietistiske Kredse«⁴.

I denne rummelige, selvstændigt prøvende Aand bedømte han de forskellige Retninger indenfor den *danske* Kirke. *Mynster* var for ham altid »vor Kirkes ypperste Geistlige«⁵, der har »bidraget uendelig meget til den christelige Troes Befæstelse«⁶, og han er klar over, at Mynster som Prædikant har gennemgaaet en Udvikling, fra at forkynde Kristendommen mest som en Lov, til en stærkere Fremhævelse af Kristus og Evangeliet⁷ — men Bundgaard fremhæver med Rette, at »Kalkar var anderledes frisindet og bredkirkelig end Mynster« (p. 124—125).

Mere kritisk forholdt han sig overfor *Martensen* — trods sin Anerkendelse af hans Prædikener og hans Ethik⁸. I sin Anmeldelse af »Den sociale Ethik« kan han »ikke tilbageholde sin Formening om, at Forf. er for ugunstig stemt imod alle den nyere Tids Bestræbelser«. »Mon alle de Misligheder, man tilskriver de Liberale, vilde være komne

¹) 1872. S. 501.

²) 1871. S. 14.

³) 1880. S. 3.

⁴) Sst. S. 4.

⁵) Christelig Kirke-Tidende. 1835. S. 24.

⁶) Udsigt over den christne Kirkes Historie. 1841. S. 78—79.

⁷) TT. 1871. S. 475.

⁸) TT. 1871. S. 434—438. 475—476; 1875. S. 41—42; 1876. S. 319—320; 1878. S. 492—500.

for Dagen, dersom man ikke fra den modsatte Side havde alt for meget holdt igjen i Utide og slet ikke i sin Tid villet give efter for berettigede Fordringer?¹». Derfor skriver han i en Anmeldelse af *H. N. Clausens* »Optegnelser«: »Man følger med stor Interesse Forfatteren i hans mange Be-
stræbelser for at føre et friere Liv frem i Folk og Kirken; man seer med en nedslaaende Følelse, hvordan paa disse Omraader hvert Fodbred, der skulde vindes, maatte arbeide sig igjennem Rækker af Fordomme og Modstande; men man seer ogsaa, hvor meget Godt og Ædelt der er blevet tilvundet i Frihedskampen; derfor vil man med en stærkt forøget Mismod beklage, at det fremspirede Gode nu staar i en saa stor Fare for at kvæles og fortabes ved Uforstand og Misbrug«². — Derimod skriver han om Clausens Omtale af Striden med Grundtvig 1825 ff.: »Ligesom man næppe kan samstemme med Clausen i, at Uretten alene var paa hans Modstanders Side, saaledes kunde man nok ønske, at denne over et halvt Aarhundrede gamle Kamp nu maatte høre til de forbigangne Ting, især da de to Kirkepartier, der begge ere troende, nu have nærmet sig hinanden«³. Disse Ord er betegnende, baade for Kalkars ireniske Sind og for hans ringe Sans for systematisk Klarhed, som om Forskellen mellem Skriftprincippet og Trosbekendelsesprincippet kunde udslettes eller bagatelliseres.

Ogsaa *Grundtvig* hyldede han som den, der alle Vegne havde været den levendegørende, fornyende og frigørende Aands Bærer — saaledes som han sagde i den Tale, han holdt som Præsternes Ordfører ved Grundtvigs Jubilæum 1861⁴. Men hans Udtalelser ved andre Lejligheder viste,

¹) 1878. S. 494. 498.

²) 1877. S. 417—418.

³) 1878. S. 66. Jfr. S. 438.

⁴) Fr. Barfod: Mindeblade om Grundtvigs Jubilæum. 1861. S. 18—19. Jfr. Forhandlingerne paa det tredie skandinaviske Kirkemøde i Christiania 1861. S. 117—118: »Ingen har talt Religionsfrihedens Sag med saadan Kraft og Varme som Grundtvig«.

at han kun delvis kunde billige Grundtvigs Ideer om kirkelig Frihed¹, og at han ansaa hans Paastand om Trosbenedelsens Oprindelse for uhistorisk², selv om han kunde anerkende det apostolske Symbol som »Salighedsvilkaar og Grundbetingelsen for en Union«³. Han betragtede det som et Fremskridt, at Sakramenterne, særlig Daaben, blev stærkere fremhævet i Forkyndelsen, men som et Misbrug, at man »ikke sjældent hører Prædikener, i hvilke, uden at Evangeliet eller Epistlen giver mindste Anledning dertil, Daaben og Daabspagten indflettes, ret som om denne var et Schibolet eller Kendetegn paa en Prædikens Ægthed«⁴ — og i en i øvrigt meget anerkennende Anmeldelse af *Hostrups* Prædikener ansaa han det for nødvendigt at minde om, at »Jesus Christus er ikke det Samme som Daaben, Herren ikke det samme som det Middel, han bruger eller har anordnet«⁵.

Betegnende for Kalkars maadeholdne Dom, der skyer enhver Yderlighed, er hans Anmeldelse af Grundtvigs »*Kirke-Speil*«, hvorom han siger: »Paa geniale Blik, eienommelige Skildringer, ret betegnende Udtalelser er Bogen ligesaa rig som paa dristige Paastande, uhjemlede Domme, affærdigende Ytringer om berømte, af Kirken høit fortjente Mænd; man forbauses ofte over, hvor meget Sandt og Falskt, Træffende og Fordreiende der mødes paa samme Side, og lægger Bogen bort med en Følelse af Utilfredshed eller rettere Uhyggelighed, at saa meget Godt og Lyst, man maa beundre i Forfatterens Betragtninger, kan være sammenblandet med saa meget Skjævt og Ugrundet«⁶. En anden betegnende Udtalelse lyder saaledes: »Mellem Aarene

¹) Se ovenfor S. 610. 618.

²) Se ovenfor S. 614 og T.T. 1879. S. 189—190.

³) 1878. S. 701—702.

⁴) 1879. S. 638.

⁵) 1871. S. 484—485.

⁶) 1872. S. 235. En lignende dobbeltsidig Dom om Grundtvig i »Nogle smaa Afhandlinger om kirk. Anliggender«, 1839. S. 26—27.

tyverne og trediverne skete der en Bevægelse ved *Grundtvig* og hans Venner; der fremkom en livligere Prædiken, en fyldigere Psalmesang og en nærmere Sammenslutning mellem de Troende baade inden for den Kreds, der sluttede sig til ham, og uden for denne Kreds. Denne Roes skal aldrig fratages den grundtvigianske Retning. Men skjøndt Missionssagen ogsaa ved den Leilighed toges med, og de fleste Møder og Talere i de første Aaringer derfor hørte til den grundtvigianske Kreds, saa føiedes dertil snart fra denne Side tillige en Tvivl, om det var den rette Tid at missionere, om vi her i Danmark vare kaldede dertil; man ventede paa, at de særlig »kirkelige« og »danske« Anskuelse, som gjaldt for de eneste rette, skulde fremkalde de sande, begavede, vakte Missionærer. Da Mesteren manglede Blik for denne kirkelige Opgave, kunde hans Disciple heller ikke ret tilegne sig nogen Kjærlighed til Missionen¹.

Overfor den ældre *Indre Missions* Prædiken om, at kun den lille Flok vil blive frelst, bemærker Kalkar, at en saadan Forkyndelse maa i ethvert Tilfælde ikke ske med Kulde eller Strenghed, men med Bedrøvelse over den Dom, der venter de Fortabte. For øvrigt minder han om, at det Nye Testamente ogsaa indeholder Ord om, at mange skal blive frelst: Mt. 8, 11. Joh. 12, 24. 32. Joh. Aab. 7².

Dette stemmer ogsaa med den *Optimisme*, som Livet igennem prægede Kalkar. Allerede 1839 betegnede han den Tid, hvori han levede, som en Opgangstid³. Da han 1866 skrev om »Kirkelige Brøst i vort Land«⁴, undlod han ikke at nævne, at der var sket »et mægtigt Fremskridt i den fyldigere, aandrigere og livligere Forkyndelse«, »i den mere levende Psalmesang... og i de mange Forsamlinger udenfor den regelmæssige Gudstjeneste«⁵. Og ved Afslutningen af

¹) TT. 1877. S. 243—244.

²) 1879. S. 633—637.

³) Nogle smaa Afhandlinger om kirk. Anliggender. S. 18.

⁴) Dansk Maanedsskrift. 1866. I. S. 152—172.

⁵) Sst. S. 153.

sit teologiske Forfatterskab udtalte han: »Jeg har aldrig kunnet istemme den almindelige Fordømmelsesdom, som er gjængse, over den nærværende Tids Christne og tvivler meget om, at Kirkehistorien kan forenes med den Betragtning, at vor Tids Christne ere de værste«¹. Overfor Provst *Kofoed-Hansens* mørke Syn paa Samtiden² indvender han: »Der har aldrig været nogen Tid i Christi Kirke, i hvilken flere Hjerter og flere Hænder have forenet sig om Alt, hvad der kan tjene til at trøste, styrke, hjælpe og oplyse Folket«³.

I de afsluttende Bemærkninger om Kalkars Personlighed (p. 344—347) fremhæver Bundgaard ikke blot hans uhyre Flid, men betegner ham med Rette som et forunderligt levende Menneske... med et stort Hjerte, der favnede vidt«... en Mand med en vid Horizont, der forenede Konservatisme og Frisind, »en Kristendom med et centralt Sigte, mild i Bedømmelsen af andre.« —

2. Februar 1886 døde denne »Israelit, i hvem der ikke var Svig« — en Mand, der ikke var et originalt og banebrydende Geni, men »en nobel og ædel Personlighed, hvis Indsats i dansk Kirkeliv og Missionsvirksomhed fortjener at mindes«. Med denne Bedømmelse (p. 353) slutter Pastor Bundgaard sin smukke Biografi, der vel paa adskillige — og det ikke uvigtige — Punkter kan korrigeres og suppleres, men som Helhed fortjener baade Paaskønnelse og vid Udbredelse.

¹) TT. 1880. S. 5.

²) »Nogle Ord om Præstens Stilling og Uddannelse«. 1874.

³) TT. 1874. S. 366—371.